

Promišljanja učitelja o primjeni procesne drame i forum kazalištu u razrednoj nastavi

Petrinović, Karla

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:249335>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-24**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

**SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET**

DIPLOMSKI RAD

**PROMIŠLJANJA UČITELJA O PRIMJENI
PROCESNE DRAME I FORUM-KAZALIŠTA U
RAZREDNOJ NASTAVI**

KARLA PETRINOVIĆ

Split, 2021.

Odsjek za učiteljski studij Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu
Metodika nastave Hrvatskoga jezika 3

PROMIŠLJANJA UČITELJA O PRIMJENI PROCESNE DRAME I
FORUM-KAZALIŠTA U RAZREDNOJ NASTAVI

Studentica:

Karla Petrinović

Mentorica:

doc. dr. sc. Ivana Odža

Split, rujan 2021.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Drama u obrazovanju	2
2.1. Dramski odgoj	3
2.2. Dramski odgoj u svijetu.....	4
2.3. Dramski odgoj u Hrvatskoj.....	5
2.4. Dramski odgoj u službenim dokumentima	7
3. Dramska terminologija i dramske metode	9
3.1. Dramska igra.....	10
3.2. Dramske vježbe	11
3.3. Improvizacija	12
3.4. Dramske tehnike	13
3.4.1. Dramske tehnike kroz koje se radnja poigrava	13
3.4.2. Dramske tehnike u kojima sudionici ostaju na rubu dramskog svijeta	14
4. Procesna drama	15
4.1. Drama za odgoj.....	15
4.2. Procesna drama.....	15
4.3. Obilježja procesne drame	16
4.4. Oblikovanje procesne drame	18
4.4.1. Voditelj.....	18
4.4.2. Elementi priče	19
4.4.3. Osnovni elementi planiranja.....	19
4.4.4. Organizacija sudjelovanja	19
4.4.5. Dramske tehnike.....	20
4.5. Procesna drama u nastavnome procesu	20
4.6. Dobrobiti procesne drame	21
5. Forum-kazalište	23
5.1. Augusto Boal	23
5.2. Forum-kazalište	24
5.3. Forum-kazalište u Hrvatskoj	27

6. Metodologija – Promišljanja učitelja o primjeni procesne drame i forum-kazališta u razrednoj nastavi	29
6.1. Cilj, problemi i metodologija istraživanja	29
6.2. Uzorak istraživanja	29
6.3. Postupak provedbe istraživanja	30
6.4. Instrument	30
6.5. Obrada podataka	31
7. Rezultati	32
7.1. Zastupljenost dramskih postupaka u razrednoj nastavi	32
7.2. Razmišljanja o procesnoj drami	36
7.3. Razmišljanja o forum-kazalištu	38
8. Rasprava	41
9. Zaključak	44
10. Literatura	45
Sažetak	50
Abstract	51
Prilozi	52

1. Uvod

Drama i dramski izraz sastavni su dio ljudskoga života. Već kao djeca, igramo se i pretvaramo da smo netko drugi. Djeca upotrebljavaju dramsku igru i razne dramske postupke i pri tome nesvjesno uče nove pojmove o svijetu. Dakle, drama je nešto s čime su djeca upoznata od malena i što jako vole. Lugomer (2000) navodi kako je svrha odgojno-obrazovnog sustava razviti različite aspekte učenikove osobnosti, njegovu intelektualnu, estetsku, emocionalnu, duhovnu, moralnu i socijalnu osobnost. Krušić (1997: 2) navodi kako dramski odgoj pomaže djetetu da izrazi svoje osjećaje, sklonosti i sposobnosti, da razvije maštu, samopouzdanje i društvenu svijest. Možemo zaključiti da odgojno-obrazovni sustav ima isti cilj kao i dramski odgoj. Zašto onda ne upotrebljavati dramski odgoj u odgojno-obrazovnome procesu?

Procesna drama i forum-kazalište dramski su postupci koji su netipični za dramsko djelovanje. Procesna je drama ona koja nastaje i koja nema publike, a forum-kazalište je participativni oblik kazališta u kojemu publika aktivno sudjeluje. Nadalje, procesna drama i forum-kazalište dva su relativno nova pojma u hrvatskome odgojno-obrazovnome procesu. Iako su uz pomoć Hrvatskoga centra za dramski odgoj napisane knjige upravo o njima, primjećujemo kako nedostaje njihove upotrebe u odgojno-obrazovnome procesu. Potaknuti tim znanjem, odlučili smo ispitati mišljenja učitelja razredne nastave o procesnoj dramati i forum-kazalištu. Dakle, cilj je ovoga istraživanja ispitati mišljenja i stavove učitelja razredne nastave o dramskim postupcima, s naglaskom na procesnoj dramati i forum-kazalištu. U teorijskome dijelu ovoga diplomskoga rada, čitatelja se upoznaje s pojmom dramskoga odgoja. Nadalje, upoznaje se s pojmovima koji se tiču dramskoga odgoja, odnosno dramskim postupcima, igrama, vježbama i tehnikama. Na koncu se pobliže određuju i pojmovi procesne drame i forum-kazališta. Zatim slijedi istraživanje provedeno polustrukturiranim intervjuom među učiteljima razredne nastave. Na samome kraju nalaze se rezultati istraživanja te rasprava. U priložima se može pronaći primjer primjene procesne drame u nastavi s popratnim fotografijama, koja je provedena u Osnovnoj školi „Spinut“ u Splitu.

2. Drama u obrazovanju

Umjetnost pomaže čovjeku u stvaranju kulturnoga i osobnoga identiteta. Drama (grč. *drahme* – radnja) označava književni rod (Rosandić, 1986: 577). Dramska umjetnost, kao i pojam „drama“, najčešće se poistovjećuje s tekstom namijenjenim kazališnom izvođenju ili sa samim činom izvedbe djela (Vukojević, 2016). Međutim, dramska aktivnost ne mora nužno biti namijenjena izvođenju pred publikom (Balić i Dragović, 2013: 201). Ona može imati različite namjene: učenje; razvoj kreativnosti i osjećaja, kritičkog mišljenja; oslobađanje od straha; pomoć u izražavanju i sl.

Drama u obrazovanju je proces učenja kroz dramu i predstave (Mijatović, 2011). Početci ovoga procesa pojavljuju se u Velikoj Britaniji 1940-ih godina (Mijatović, 2011). Dramski pedagozi, učitelji i edukatori željeli su uvesti metode koje bi njegovale dječju igru i bavljenje glumom. Drama u obrazovanju uključuje velik broj kazališnih tehnika koje razvijaju dječju kreativnost i maštu te uvode djecu u svijet glume i književnih tekstova. Prema Mijatoviću (2011: 5) drama u obrazovanju ima specifične karakteristike. Drama u obrazovanju dopušta mijenjanje uloga članova grupe, od uloge glumca do uloge publike. Svatko ima pravo na mišljenje i priliku na izražavanje i glumu. Drama u obrazovanju naglašava važnost zagrijavanja pomoću zabavnih igara i različitih vježbi. Učitelj ili voditelj u ulozu jako je važan za dramu u obrazovanju. On gradi dramsku radnju i mijenja uloge ovisno o drami. Mijatović također naglašava važnost improvizacije u drami u obrazovanju.

Drama u obrazovanju imala je poprilično buran razvojni tijek. Često se raspravljalo o njezinoj ulozi. U različitim dijelovima svijeta, drama je imala različito značenje unutar obrazovnog sustava (Bowell i Heap, 2013). Negdje je drama, odnosno dramski odgoj poseban predmet, a drugdje je drama metoda koja se koristi u jednome ili više predmeta. Zašto poučavati dramu u obrazovanju? Vjeruje se da djeca uče kroz interakciju, a to je upravo ono što drama omogućava. Drama je socijalno-interaktivni proces koji razvija kognitivne, emocionalne, socijalne, kulturne i kreativne vještine (Bowell i Heap, 2013).

Bojović (2013: 15) tvrdi da je drama u odgojnom procesu uspješan edukativni alat. Također, navodi da drama aktivira dječju pažnju te da pomoću nje djeca istražuju i upoznaju svijet. Drama može potaknuti dječji emocionalni i kognitivni razvoj. Glavni je cilj drame edukacija kroz igru, odnosno zabavu, a drama u obrazovanju praksa je za stvarni život (Bojović, 2013: 16).

2.1. Dramski odgoj

Dramska sposobnost karakteristična je za ljude pa ju možemo shvatiti kao antropološku osobinu (Bojović, 2013: 7). Ljudi od svoga rođenja dramtiziraju. Djeca upotrebljavaju simboličke igre u kojima glume odrasle, odnosno uloge koje će preuzeti kada odrastu. Simbolička igra djece najizraženija je u trećoj i četvrtoj godini života (Bojović, 2013: 7). Uz pomoć igre djeca otkrivaju svijet oko sebe, a da toga nisu ni svjesna. Simboličkom igrom dijete ulazi u svijet dramskoga odgoja. Dramski odgoj skup je metoda poučavanja i učenja koje se koriste dramskim izrazom (Stanišić, 2015: 67).

Dramski odgoj povezuje glumu, ples, kazalište, glazbu i umjetnost. On odgaja dijete jer djeluje na intelektualni, moralni, socijalni, emocionalni, tjelesni, estetski i unutarnji razvoj djeteta (Bojović, 2013: 9). Prednosti dramskoga odgoja su velike. Igranjem uloga djeca mogu riješiti probleme, učiti uvažavati druge, razvijati govor, strpljenje, slušanje i poštivanje, pokazivati emocije te se pripremati za stvarne životne situacije (Bojović, 2013: 7). Dramski odgoj pomaže djetetu da: izrazi i razvija svoje osjećaje, sklonosti, sposobnosti i stavove; razvija govorne i izražajne sposobnosti i vještine, razvija maštu; stekne i razvija društvenu svijest; razvija humana moralna uvjerenja; stekne sigurnost i samopouzdanje; razumije međuljudske odnose i ponašanje; nauči surađivati, cijeniti sebe i druge (Krušić, 1997: 2). Dakle, svrha je dramskoga odgoja pripremanje djeteta za susret s realnošću (Lugomer, 2000). Prema Škuflić-Horvat (2008: 111) osnovni je zadatak dramskog odgoja razvoj cjelokupne djetetove ličnosti, a važniji je proces rada od samog rezultata.

Dramski odgoj i dramska umjetnost nisu sinonimi. U dramskoj umjetnosti doživljaj svijeta pretvara se u umjetnost. Za razliku od toga, u dramskome odgoju doživljaj svijeta pretvara se u igru (Lugomer, 2000). Svrha odgojno-obrazovnog sustava je razviti različite aspekte učenikove ličnosti (Lugomer, 2000). Kako navodi Bojović (2013: 9) upravo dramski odgoj razvija navedene ličnosti učenika.

Primjena dramskog odgoja u radu s djecom s posebnim potrebama pokazala se jako korisnom. Dramski odgoj, tehnike i dramska ekspresija pogodan su medij za prevladavanje učenih teškoća u socijalizaciji osoba s posebnim potrebama, djece i mladih rizičnoga ponašanja (Janković i sur., 200: 200). Upotrebom igre i improvizacije potiče se sudionike na pozitivno djelovanje uz jačanje samosvijesti i samodiscipline. Dramski odgoj razvija komunikacijske i socijalne vještine te omogućuje učenje kroz stvarne životne situacije. Nadalje, dramski izraz omogućuje i rješavanje ili prevladavanje osobnih trauma, strahova i agresije kroz

ulogu, zamišljenu situaciju ili prizor bez traumatskih posljedica za sudionika (Janković i sur., 2000: 200).

2.2. Dramski odgoj u svijetu

U 16. stoljeću u cijeloj Europi pojavljuju se školska kazališta. Međutim, predstave koje su izvodila djeca najčešće su služile za usavršavanje latinskoga jezika te su se izvodile u religiozne svrhe (Ladika, 1970: 5). Tek u 19. stoljeću pojavljuju se kazališta za djecu s predstavama pripremljenima za djecu. Tada su svugdje u svijetu pa i u Hrvatskoj djelovale dramske grupe. Ladika (1970: 14) smatra da se takve grupe svode na periodičnu aktivnost kojoj je cilj priredba ili predstava. Autorica (1970: 14 – 15) navodi postojanje dvaju centara scenskoga odgoja za razvijanje kreativnosti djece i mladih u Engleskoj, kao i uvođenje dramskoga odgoja u neke škole SAD-a kao pomoćnoga predmeta za obrađivanje ostalih predmeta, ali i kao zasebnoga predmeta. Međutim, navodi (1970: 16) da Hrvatska tek treba doći do takvoga puta te razvijati umjetnički odgoj mladih neprestanim istraživanjem.

U posljednjih tridesetak godina, dramski odgoj počeo se sve više razvijati. Većina zemalja sadrži nacionalne sustave dramskoga odgoja i pedagogije koji osmišljavaju, razvijaju i istražuju dramski odgoj (Krušić, 1997: 2). Kao što smo već napomenuli, mnoge zemlje imaju zaseban školski predmet dramskoga odgoja. Međunarodna udruga za dramu, kazalište i odgoj (IDEA¹) osnovana je 1992. godine u Portugalu (Krušić, 1997: 2). Kao i mnoge zemlje i Republika Hrvatska članica je Udruge. IDEA je omogućila međunarodni forum koji služi za komunikaciju, promidžbu i podržavanje drame/kazališta i dramskoga odgoja u školama, zajednicama i svim područjima nastojanja. Ciljevi IDEA-e su: poticanje dramskih pedagoga i praktičara na sudjelovanje u projektima radi poboljšanja drame u odgoju, organiziranje regionalnih i međunarodnih kongresa za dramu/kazalište i odgoj, stvaranje publikacija i prijenos informacija vezanih za dramu/kazalište i odgoj (IDEA²). Dan 27. studenoga proglašen je Međunarodnim danom dramskoga odgoja s ciljem promicanja i zagovaranja dramskog odgoja i pedagogije širom svijeta (Mreža mladih Hrvatske³).

Publikacija IDEA-e iz 2007. (Govos i sur., 2007) sadrži kratka izvješća o razvoju, trenutnom stanju i budućnosti drame/kazališta u obrazovanju u 11 europskih zemalja: Bugarskoj, Hrvatskoj, Českoj, Finskoj, Grčkoj, Norveškoj, Portugalu, Srbiji, Švedskoj, Turskoj i Ujedinjenom Kraljevstvu. Publikacija iznosi podatke o tome da u Bugarskoj ne postoji

¹ International Drama/Theatre and Education Association (IDEA).

² Dostupno na: <https://www.ideadrama.org/>.

³ Dostupno na: <https://www.mmh.hr/>.

predmet drame/kazališta u obrazovanju, niti kao zaseban predmet niti kao dio obveznog predmeta. Dakle, drama/kazalište nije dio bugarskoga nacionalnog kurikula. U Češkoj drama postoji kao predmet i kao metoda već od 1992. godine u osnovnim i srednjim školama. Također, moguće je pohađati predmete drame na fakultetu, čak i na učiteljskom fakultetu koji nudi izborne predmete drame i specijalizaciju drame (Govos i sur., 2007: 29). Međutim, u Finskoj drama/kazalište nije dio nacionalnoga kurikula (Govos i sur., 2007: 33). U Grčkoj drama/kazalište ne postoji kao poseban predmet u kurikulu, ali postoji kao izvannastavna aktivnost. Unatoč tome, drama je svoje mjesto našla u obrazovanju. U osnovnim i srednjim školama često se održavaju različite predstave, a neke osnovne škole nude izborni predmet kazališnog obrazovanja (Govos i sur., 2007: 40). U Norveškoj je dramatisacija postala dio kurikula već 1939. g., prvo kao dio norveškoga jezika, a zatim kao metoda u ostalim predmetima. Već 1974. g. drama se pojavljuje kao izborni predmet u norveškim školama (Govos i sur., 2007: 49). Drama je od 1978. postala obvezan predmet na predškolskom fakultetu, a poslije i na ostalim učiteljskim smjerovima. Do 2006. drama je bila obvezno područje norveškoga jezika, religije, glazbene kulture i engleskoga jezika. Od 2006. drama je obvezno područje norveškoga jezika, ali je i dalje interdisciplinarno predmetno područje (Govos i sur., 2007: 51). Drama i kazalište dio su engleskog kurikula te se koriste kao metode i aktivnosti (Govos i sur., 2007: 95). Iz navedenoga možemo uočiti kako drama, kazalište i dramski odgoj nemaju jednaku zastupljenost u različitim državama.

2.3. Dramski odgoj u Hrvatskoj

Početak dramske pedagogije u Hrvatskoj započinje 1607. pojavom isusovaca. Međutim, prve moderne ideje o drami i kazalištu u radu s djecom u Hrvatskoj pojavljuju se u drugoj polovici 19. stoljeća (Govos i sur., 2007: 17). Pedestih godina 20. stoljeća, Đurđa Dević-Šegina⁴ imala je veliku ulogu u hrvatskoj dramskoj pedagogiji potičući na dramski odgoj djece i mladih. Nadalje, uvela je i improvizaciju u dramski svijet. Zvezdana Ladika⁵ i Slavenka Čečuk⁶ 1960-ih i 1970-ih naglašavaju važnost djece kao kreatora i važnu ulogu umjetnosti u obrazovanju (Govos i sur., 2007: 18). Slavenka Čečuk, Zvezdana Ladika i Đurđa Dević-Šegina oblikovale su modernu hrvatsku dramsku i kazališnu pedagogiju nakon Drugog svjetskog rata. Godine

⁴ Đurđa Dević-Šegina (1916. – 2002.) jedna je od osnivačica Hrvatskoga centra za dramski odgoj. Bila je glumica i prva „prava“ hrvatska dramska pedagoginja (Hrvatski centar za dramski odgoj).

⁵ Zvezdana Ladika (1921. – 2004.) bila je kazališna pedagoginja, redateljica i spisateljica. Najistaknutija je ličnost kazališnog/dramskog odgojnog i stvaralačkog rada s djecom i mladima u Hrvatskoj tijekom druge polovice dvadesetoga stoljeća (Hrvatski centar za dramski odgoj, 2021).

⁶ Slavenka Čečuk (1933. – 2016.) bila je dramska pedagoginja i dugogodišnja kazališna djelatnica Zagrebačkog kazališta mladih (ZKM, 2016).

1970. objavile su priručnik *Dramske igre* koji je i danas jako cijenjen (ZKM⁷, 2016). Godine 1970. Zvezdana Ladika objavljuje priručnik za dramski odgoj djece i omladine *Dijete i scenska umjetnost*. U njemu objašnjava metodiku rada u dječjem dramskom studiju. Ladika (1970: 17) smatra da je mašta najvažniji element scenskog odgoja djeteta. Nadalje, smatra da dječji dramski studio i dramska grupa u školi omogućuju djeci spontanost i razvijanje kreativnih mogućnosti za umjetnički doživljaj (isto). Scensku umjetnost smatra važnim faktorom u odgoju mladoga čovjeka te ističe da se problemu scenske umjetnosti treba prići s pažnjom i poštovanjem (1970: 143). Ladika ne dijeli pojmove dramskoga i scenskoga, a Rimac Jurinović (2018: 37) navodi da u području dramske pedagogije vlada pozamašna terminološka zbrka. Krušić (prema Rimac Jurinović, 2018: 38) razgraničava pojmove kazališni, dramski i scenski rad. Dramski je odgoj svaki oblik učenja i poučavanja putem dramskoga iskustva, a kazališni je odgoj kao oblik rada usmjeren na učenje i poučavanje kazališnih znanja i vještina i scenskom oblikovanju i izvedbi u raznim kazališnim žanrovima. Krušić (prema Rimac Jurinović, 2018: 38) smatra da nedostaje pojam koji bi definirao učenje i poučavanje kazališnih vještina te scensko oblikovanje koje se odvija u školi.

Rosandić u *Metodici književnog odgoja i obrazovanja* (1986)⁸ govori o metodici dramske književnosti i scenske umjetnosti. On navodi dvije koncepcije pristupu dramskom djelu, literarnu i teatrološku (scensku). Literarna koncepcija pristupa dramskome djelu kao pisanom tekstu, a teatrološka koncepcija kao scenskoj umjetnosti (1986: 600). Kako navodi Rimac Jurinović (2018: 39), Rosandićeva *Metodika* bitno je utjecala na pristup dramskoj i scenskoj umjetnosti u školi. Rosandić je pojmom scenski naglašavao stvaralački pristup dramskoj umjetnosti. Škuflić-Horvat (2008: 111) opredjeljuje se za termin dramski odgoj (za razliku od scenskoga) jer smatra da on obuhvaća materijalnost scenskog prostora i ostale medije u kojima se dramski izraz ostvaruje (film, televizija).

Hrvatski centar za dramski odgoj⁹ (*The Croatian Centre for Drama Education*) osnovan je u veljači 1996. Kao što Statut Hrvatskog centra za dramski odgoj (2015) navodi, „centar promiče, predstavlja i istražuje dramski i kazališni odgoj i pedagogiju kao sastavne dijelove humanističkog odgoja i obrazovanja, razvija i potiče edukaciju i stručno usavršavanje u području dramskog i kazališnog odgoja i pedagogije, potiče razvoj teorije i prakse koja povezuje dramsku kulturu i umjetnost s odgojem i pedagogijom, prikuplja, prenosi i

⁷ Dostupno na: <https://www.zekaem.hr/vijesti/umrla-slavenka-cecuk/>.

⁸ Rosandić je već 1980-ih uočio važnost dramsko-scenske umjetnosti. U proširenom izdanju *Metodike* (2005) također navodi dvije koncepcije pristupu dramskome djelu.

⁹ U nastavku će se upotrebljavati kratica HCDO.

popularizira obavijesti i iskustva s područja dramskog i kazališnog odgoja i pedagogije u Hrvatskoj i inozemstvu, štiti ugled i stručni položaj svojih članova.“ HCDO broji više od 450 članova koje čine školski učitelji, socijalni radnici, psiholozi, psihoterapeuti, edukacijski rehabilitatori, dramski pedagozi i kazališni umjetnici, studenti i odgajatelji. HCDO je, također, učlanjen u IDEA-u (Hrvatski centar za dramski odgoj¹⁰).

2.4. Dramski odgoj u službenim dokumentima

Dramske aktivnosti u hrvatskim školama najčešće su dio predmeta Hrvatski jezik. Gruić i Rimac Jurinović (2017: 135) iznose kako važnost priče u dramskom radu, sposobnost njezina razumijevanja i shvaćanje njezina mogućeg odgojnog djelovanja vezuje dramsko pedagoški rad s nastavom predmeta Hrvatski jezik.

U Nastavnome planu i programu za osnovnu školu¹¹ iz 2006. godine dramski odgoj svoje mjesto najčešće nalazi u područjima medijske kulture i književnosti. Prema Nastavnome planu i programu (2006) predmet Hrvatski jezik sadržava četiri predmetne sastavnice: hrvatski jezik, književnost, jezično izražavanje i medijsku kulturu. Zadaće nastavnoga područja književnosti koja se odnose na dramski odgoj spoznavanje je i doživljavanje, tj. primanje (recepcija) književnih djela (2006: 25). Zadaće medijske kulture su: osposobljavanje za komunikaciju s medijima: kazalištem, filmom, radijem, tiskom, stripom i računalom; primanje (recepcija) kazališne predstave, filma, radijske i televizijskih emisija te filmskih ostvarenja (2006: 25). Gruić i Rimac Jurinović (2017: 137) navode da se sadržaji područja dramske kulture usvajaju tijekom svih četiriju godina viših razreda i to u sklopu nastavnih područja, ali i kao neobvezni izborni sadržaji. Autorice, također, navode da je područje dramske kulture dominantno, a da je dramsko stvaralaštvo u inferiornom položaju.

Nacionalni okvirni kurikulum za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje (2011)¹² navodi odgojno-obrazovna područja, među koja spada i Umjetničko područje koje sadrži dramsku kulturu i umjetnost. Dramska kultura i umjetnost sadrži sastavnice u kojima se opisuju učenikova postignuća. Te su sastavnice: opažanje, doživljavanje i prihvaćanje dramskih aktivnosti i stvaralaštva; sudjelovanje u dramskoj aktivnosti i stvaralaštvu; ovladavanje sastavnicama dramske aktivnosti i stvaralaštva; razumijevanje i vrjednovanje dramske aktivnosti i stvaralaštva (2011: 215). Kako navode Gruić i Rimac Jurinović (2017: 138), možemo zaključiti da se u službenim dokumentima prednost

¹⁰ Dostupno na: <http://www.hcdo.hr/>.

¹¹ Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2006_09_102_2319.html.

¹² Dostupno na: http://mzos.hr/datoteke/Nacionalni_okvirni_kurikulum.pdf.

daje dramskoj kulturi, odnosno literarnom pristupu dramskoj umjetnosti. Dramsko stvaralaštvo i dramsko izražavanje manje su zastupljeni, ali polako se uključuju u nastavu.

Prema Nacionalnom kurikulumu za osnovnoškolski odgoj i obrazovanje (2017)¹³ odgojno-obrazovno područje umjetničko područje obuhvaća vizualnu (likovna umjetnost i kultura, vizualna umjetnost i kultura; arhitektura, dizajn), glazbenu (glazbena umjetnost i kultura), filmsku (filmska umjetnost i kultura, audiovizualna umjetnost i kultura, medijska kultura), dramsku umjetnost, umjetnost pokreta i plesa te književnost.

Prema Odluci o donošenju kurikuluma za nastavni predmet Hrvatski jezik za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj (2019)¹⁴ predmet Hrvatski jezik organiziran je u trima međusobno povezanim predmetnim područjima: hrvatski jezik i komunikacija, književnost i stvaralaštvo, kultura i mediji. Sva tri predmetna područja tiču se dramskog odgoja. Navest ćemo kompetencije i vještine određenih predmetnih područja koje su povezane s dramskim odgojem. Predmetno području hrvatski jezik i komunikacija obuhvaća stjecanje: jezične, uporabne, strategijske i društveno jezične kompetencije; vještina komunikacije i suradnje s drugima u različitim kontekstima, medijima i komunikacijskim situacijama; komunikacijskih strategija; svijesti o sebi kao osobi koja izgrađuje, poštuje i izražava vlastiti (jezični) identitet te poštuje identitet drugih u okviru jezične i kulturno-jezične govorne zajednice. Predmetno područje književnosti i stvaralaštva obuhvaća: razumijevanje, interpretaciju i vrednovanje književnoga teksta radi osobnoga razvoja, stjecanja i razvijanja znanja i stavova te vlastitoga stvaralaštva; razumijevanje stvaralačke i umjetničke uloge jezika i njegova kulturnoga značenja; osobni i nacionalni identitet; razvoj kreativne verbalne i neverbalne komunikacije. Predmetno područje kultura i mediji obuhvaća: kritički odnos prema medijskim porukama; poticanje svjesnosti o jedinstvenosti i vrijednosti različitih mišljenja, stavova i ideja, društava i kultura radi uspješne komunikacije te razumijevanja drugih i drukčijih.

¹³ Dostupno na: <https://mzo.gov.hr/istaknute-teme/odgoj-i-obrazovanje/nacionalni-kurikulum/125>.

¹⁴ Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_10_215.html.

3. Dramska terminologija i dramske metode

Već je spomenuto da Rimac Jurinović (2018: 37) navodi postojanje terminološke zbrke u dramskome području, odnosno u dramskoj pedagogiji. Prema Rimac Jurinović, tome doprinose i prijevodi jer strana literatura fleksibilno rabi pojmove metoda, tehnika, strategija, a naša ih literatura različito razumije i upotrebljava. Unutar dramskoga odgoja izdvajaju se tri velika područja za koja autorice I. Gruić, J. Vignjević i M. Rimac Jurinović (2017) (prema Rimac Jurinović, 2018: 41) predlažu i definiraju sljedeće nazive: dramsko izražavanje, dramsko stvaralaštvo i dramska kultura. Dramsko izražavanje obuhvaća sve oblike dramskoga odgoja kojima se utječe na razvoj, sazrijevanje i odrastanje pojedinca, a ne na njegovu profesionalnu dramsku formaciju. Cilj je dramskoga izražavanja raznim dramskim aktivnostima doći do razvojnih, izražajnih, samospoznajnih i obrazovnih ciljeva (isto). Drugo područje naziva se dramsko stvaralaštvo, a autorice (prema Rimac Jurinović, 2018: 41) ga definiraju kao ono koje obuhvaća dramsku naobrazbu, stjecanje spoznaja o funkcioniranju dramskoga medija, s naglaskom na razvoj sposobnosti i praktičnih vještina potrebnih za postavljanje i izvođenje predstave. Cilj je dramskoga stvaralaštva dovesti sudionike do aktivnoga i kompetentnoga sudjelovanja u stvaranju i izvođenju predstave. Prema autoricama (Gruić i sur., 2017), dramska kultura obuhvaća teorijsku dramsku naobrazbu, osnove teatrologije, povijesti kazališta i dramaturgije. Osnovna teorijska znanja nadopunjuju se u važnom dijelu praktičnim iskustvom: gledanjem, analizom i vrednovanjem predstava. Cilj je dramske kulture podići razinu gledateljske kompetencije (Rimac Jurinović, 2018: 41).

Dramski izraz (prema Radetić-Ivetić i sur., 2007: 13) podrazumijeva svaki oblik izražavanja u kojem su stvarni ili izmišljeni događaji, bića, predmeti, pojave i odnosi predstavljeni uz pomoć odigranih uloga i situacija. Dramska aktivnost (2007: 14) pomaže sudionicima: izraziti svoje osjećaje, sposobnosti i stavove; razvijati maštu; razvijati moralna uvjerenja; stjecati sigurnost i samopouzdanje; razvijati govorne i izražajne sposobnosti i vještine i sl. Dramsku pedagogiju čine metode poučavanja i učenja koje se koriste dramskim izrazom kao čovjekovom sposobnošću (isto).

Prema Stanišić (2015: 69), postupci korišteni u odgojno-obrazovnom radu su vježbe usvajanja znanja ili ovladavanja nekim oblikom ponašanja. Zato Stanišić smatra da među metodama moderne dramske pedagogije nije uvijek lako napraviti jasnu razliku s obzirom na to pripadaju li igrama, vježbama, tehnikama ili improvizacijama. Dramske metode utječu na razvoj: djetetova samopouzdanja i pozitivnog samopoimanja; kreativnosti; empatije i tolerancije; kooperativnosti, odnosno na razvoj rasprave, komunikacije i timskog rada;

koncentracije; jezika i sposobnosti komunikacije; humora; izražavanja emocija; pamćenja; fleksibilnosti, koordinacije, ravnoteže i kontrole (Bojović, 2013: 23). Metode dramskoga odgoja zajednički možemo nazivati dramskim metodama, a one se dijele na dramsku igru, dramsku vježbu i dramsku tehniku (Lugomer i sur., 2008:19). Dramske se metode često isprepliću pa se često ne može razlučiti radi li se o igri ili vježbi (Lugomer i sur., 2008: 19).

3.1. Dramska igra

Djeca se od svog rođenja igraju i uz pomoć igre upoznaju svijet te razvijaju različite vještine. Dramska je igra zabavna, edukativna i terapijska. Pomaže u razvijanju različitih vještina, ali i za rasterećenje od problema (Važnost dramske igre¹⁵). Sudjelovanje u dramskoj igri mora biti svojevoljno. Dramska igra može se izvoditi samostalno, u paru, u malim skupinama i u velikoj grupi.

Lugomer i sur. (2008: 16) navode da je dramska igra fizička ili intelektualna aktivnost s pravilima u kojoj sudionici preuzimaju uloge. Takva igra ponekad može imati i natjecateljski duh. Prema Stanišić (2015: 70) igrama se nazivaju samo one aktivnosti koje se odvijaju prema jasnim pravilima koja učenici moraju prihvatiti i koje najčešće imaju jasno istaknut cilj koji trebaju postići. Perić Kraljik (2009: 51) nabroja osnovna obilježja dramske igre: radost, zanos, uzbuđenje, neponovljivost i novina. Nadalje, navodi da je dramska igra posebno iskustvo koje uzbuđuje te potiče djecu na verbalnu i neverbalnu komunikaciju. Uz pomoć igre, djeca razvijaju spontanost. Igram djeca lakše pamte, a da toga nisu ni svjesna. U dramskim igrama učenici se prenose u određene situacije, likove, pojave, stvari pomoću riječi, pokreta, kretanja i zvukova. Djeca su oslobođena od pogrešaka i straha od pogrešnoga odgovora te upravo zato ocjenjivanje nije u duhu dramskoga odgoja (Stanišić, 2015: 70). Također, Stanišić (2015: 70) navodi da je važno osvijestiti djecu da su u igri ravnopravna i jednako važna.

Prema Radetić-Ivetić i sur. (2007:18) u dramske igre spadaju različite igre nadmetanja, pogađanja, s ispadanjem i slične igre poput *voćne salate*, *pantomime*, *tražim skupinu* i sl. Navest ćemo nekoliko primjera dramskih igara. *Voćna salata* igra se u krugu (Radetić-Ivetić i sur., 2007: 22). Učenici sjede na stolicama u krugu, a jedan učenik stoji u sredini. Prije početka igre, učenicima se dodijeli ime nekog voća. Naziv koji igrač dobije ne mijenja se do kraja igre. Učenik koji je u sredini uzvikuje vrstu voća po izboru, a svi koji su ranije dobili taj naziv moraju zamijeniti mjesta. Ako igrač u sredini uzvikne „Voćna salata!“, svi igrači moraju zamijeniti svoja mjesta, a igrač iz središta treba zauzeti slobodno mjesto. Tko ostane bez mjesta, zauzima

¹⁵ Dostupno na: <http://leptiric-lu.hr/vaznost-dramske-igre/>.

središnje mjesto. U knjizi „100+ ideja za dramu“ Anna Scher i Charles Verrall (2005) navode postojanje fizičkih i mentalnih igara. U tu skupinu spadaju različite igre pamćenja, osjeta, glazbenih kipova, padova i stolica¹⁶ itd. *Tko ima..., neka...* (Lugomer) igra je oslobađanja pogodna za prve sate na kojima se primjenjuje dramski odgoj. Voditelj vodi igru zatvorenih očiju ili okrenut leđima dajući upute o tome što sudionici trebaju raditi: „Tko ima traperice, neka ustane. Tko ima tenisice, neka skoči. Oni koji imaju crvenu boju na odjeći, neka pljesnu. Tko voli ljeto, neka se glasa kao cvrčak...” itd. Voditelj može tražiti kretanje, pokret ili proizvođenje zvukova. Igra završava tako da se svima omogući vraćanje na mjesto. Lugomer navodi kako navedena igra može poslužiti i kao motivacija za obradu ili ponavljanje sadržaja i kao uvod u interpretaciju teksta

3.2. Dramske vježbe

Prema Radetić-Ivetić i sur. (2007: 18) vježbama se nazivaju one aktivnosti u kojima je sudionicima postavljen određen zadatak bez nadmetanja, a zadatak se ostvaruje u okvirima njihovih individualnih ili grupnih mogućnosti.

Vođena mašta najčešće se izvodi uz instrumentalnu glazbu koju voditelj bira (Radetić-Ivetić i sur., 2007: 26). Učenici sjede u krugu ili leže te zatvorenih očiju zamišljaju ono o čemu im voditelj govori. Voditelj učenike vodi kroz različite situacije i događaje, a učenici to zamišljaju. Nakon vježbe, s učenicima se razgovara o njihovim zamišljanjima (isto).

Pantomimska radnja vrsta je neverbalne vježbe u kojoj može sudjelovati cijela skupina (Lugomer i sur., 2008: 56). Vježba se izvodi kretanjem, gestom i mimikom. Zamišljeni predmet vježba je pantomimske radnje u kojoj igrači razmišljaju da u rukama imaju neki predmet (Lugomer i sur., 2008: 57). Igrači taj zamišljeni predmet i upotrebljavaju. Na primjer, voditelj može sugerirati igračima da šecu plažom i nailaze na nekakav predmet (isto). Ova vježba može postati i pantomimska igra pogađanja ako promatrači moraju pogoditi zamišljeni predmet.

Stvaranje priče sa zadanom prvom i/ili posljednjom rečenicom može se ostvariti usmeno, pismeno, individualno i u skupinama (Radetić-Ivetić i sur., 2007: 35). Voditelj zadaje prvu i/ili zadnju rečenicu priče, a igrači moraju osmisliti problem i radnju na koje se rečenice mogu odnositi. Vježba izrazito potiče kreativnost i promišljanje.

¹⁶ Vidi više u „100+ ideja za dramu“.

3.3. Improvizacija

Improvizacija ili stvaranje „u hodu” dramski je oblik u kojem se najbrže postiže željeni rezultat (Stanišić, 2015: 70). *Scenskom improvizacijom* (Radetić-Ivetić i sur., 2007: 41) nazivamo sve što nastaje spontano u scenskome prostoru. Međutim, improvizacija kao metoda rada često zahtijeva neku vrstu pripreme (isto). Igračima može biti zadan tijekom improvizacije, uloge ili tekst. Tijekom improvizacije učenici su aktivni i sudjeluju bez dugotrajne pripreme ili pamćenja teksta. Improvizacija potiče i razvija sposobnost govora, sposobnost razumijevanja vlastitih i tuđih osjećaja te razvija toleranciju, razumijevanje i poštovanje (Stanišić, 2015: 71). Stanišić (2015: 71) navodi improvizaciju kao vrijedno obrazovno sredstvo jer omogućuje rad maksimalnog broja učenika uz maksimalnu uključenost i maksimalno korištenje vremena. Ona je poticajna, zabavna, obrazovna i jednostavna te je sredstvo za samoizražavanje, promatranje i kreativnost (isto). Lugomer i sur. (2008: 69) navode da je osobno doživljavanje i proživljavanje doživljaja važnije od dobre glume. Stoga se u scenskoj improvizaciji ne treba zahtijevati uvjerljiva gluma, već doživljavanje i proživljavanje.

U *vođenoj improvizaciji* voditelj vodi igrače kroz zamišljene situacije pripovijedajući im ili sudjelujući u zamišljenoj situaciji (Radetić-Ivetić i sur., 2007: 41). Ono što voditelj opisuje, to igrači zamišljaju. U vođenoj improvizaciji nema podjele na glumce i gledatelje, već cijela skupina sudjeluje (Lugomer i sur., 2008: 70). U pravilu, svaki pojedinac vježbu izvodi za sebe, ne mareći na druge, već razmišlja o svome unutarnjem svijetu. Ova je vježba posebno prigodna za mlađe skupine i početnike jer ostvaruje dobro vodstvo (Lugomer i sur., 2008: 70).

U *improviziranome prostoru* voditelj prati i usmjerava tijekom improvizacije. Zadane okolnosti improvizacije mogu se dogovoriti prije izvođenja prizora, što se razlikuje od zadavanja okolnosti tijekom vođene improvizacije (Lugomer i sur., 2008: 71). Mogu se dogovoriti događaji i povod, mjesto i vrijeme događaja, likovi, motivacija likova, odnos među likovima, uzroci postupanja i ponašanja likova i posljedice događaja (Radetić-Ivetić i sur., 2007: 43). Sudionici koji ne sudjeluju u prizoru gledatelji su koji nakon improvizacije iznose svoja zapažanja, pohvale i primjedbe (Lugomer i sur., 2008: 71). Voditelj pažljivo promatra improvizaciju, ali može zahtijevati zamjenu uloga igrača, može pozvati nekoga iz gledališta da zamijeni igrača ili da odglumi novoga lika (isto). Najtipičniji i najefektivniji oblik improviziranog prizora onaj je koji sadrži sukob među likovima (Radetić-Ivetić i sur., 2007: 44).

Improvizacijom na temu nazivamo zadatak u kojem igrači u parovima ili skupinama moraju u određenom vremenu smisliti prizor(e) i bez uvježbavanja odigrati za ostale članove (Lugomer

i sur., 2008: 73). U *slobodnoj improvizaciji* ne zadaju se okolnosti odvijanja improvizacije, već igrači spontano grade improvizaciju (isto). *Improvizacije s različitim završetcima* oblik su *improvizacije na temu* (Radetić-Ivetić i sur., 2007: 44). Voditelj treba igrače podijeliti u skupine i zadati im drugačiji naslov priče, a igrači smišljaju sadržaj te priče i dva različita završetka. Jedan je završetak priče razrješenje sukoba, a drugi eskalacija (isto).

3.4. Dramske tehnike

Prema Lugomer i sur. (2008: 16) dramske tehnike složene su aktivnosti koje se sastoje od više jednostavnih dramskih postupaka. Prema Gruić (2002: 41) dramske tehnike mogu se definirati kao obrasci sudjelovanja sudionika u nekom trenutku razvoja procesne drame. Nadalje, Gruić navodi kako svaka dramska tehnika određuje ulaze li sudionici u dramsku fikciju ili ne, definira kako se odigrava trenutak u razvoju radnje, određuje angažman sudionika te raspodjeljuje grupu na određeni način. Stoga Gruić (2002: 42) dramske tehnike dijeli po kriteriju odigravanja ili obrađivanja nekog trenutka u razvoju radnje u dramskoj tehnici. Nadalje, predlaže podjelu dramskih tehnika (isto) na one u kojima se *radnja poigrava* (sudionici ulaze u uloge, dramski svijet „oživljava“) te u kojima sudionici ostaju *na rubu dramskoga svijeta* (sudionici ne preuzimaju uloge niti ulaze u zamišljeni dramski svijet, već sudjeluju u nekoj aktivnosti koja je vezana za događanje u dramskome svijetu).

3.4.1. Dramske tehnike kroz koje se radnja poigrava

Dramske tehnike kroz koje se radnja poigrava bliske su tehnikama i konvencijama dramske literature i kazališta (Gruić, 2002: 42). Kao što naziv sugerira, ove dramske tehnike omogućuju izravno poigravanje radnje u kojoj sudionici sudjeluju. Poigravanje radnje može biti više ili manje stilizirano (Gruić, 2002: 43) pa se navedene dramske tehnike mogu podijeliti na *dramske tehnike koje omogućavaju poigravanje radnje na gotovo realističan način* i na *dramske tehnike koje traže viši stupanj stilizacije*.

Dramske tehnike koje omogućavaju poigravanje radnje na gotovo realističan način zahtijevaju mali stupanj stilizacije. Dramske tehnike koje se upotrebljavaju najbliže su spontanoj dječjoj dramskoj igri (Gruić, 2002: 43). Gruić (2002: 44) navodi sljedeće dramske tehnike koje zahtijevaju manji stupanj stilizacije: *vođena improvizacija, pantomima, sastanak, istovremeni rad manjih grupa u ulozima, voditelj u ulozima i naracija*. O nekim navedenim dramskim tehnikama već smo govorili (vidi poglavlja 3.2. i 3.3.) pa ćemo ukratko objasniti ostale. *Sastanak* je dramska tehnika u kojoj se sudionici nalaze u grupnoj ulozi te se sastaju kako bi riješili problem, raspravili o mogućim rješenjima, saznali novosti itd. Voditelj također sudjeluje

u sastanku kao dio zamišljenog svijeta ili kao dio grupe. Istovremeni rad manjih grupa u ulozi sugerira podijeljenost sudionika u više manjih grupa koje se različito formiraju. *Voditelj u ulozi* jedan je od najlakših načina kako voditelj zajedno s grupom sudjeluje u dramskome svijetu. Gruić (2002: 58) navodi tipove uloga voditelja. Voditelj može biti vođa, autoritarni vođa, protivnik, pripadnik grupe, pridošlica, glasnik/pregovarač i bespomoćan. Naracijom voditelj uvodi nove elemente u dramsku priču pričajući kao pripovjedač.

Dramske tehnike u kojima se radnja poigrava uz viši stupanj stilizacije (Gruić, 2002: 45) jesu: *usporeno kretanje*, *žive slike*, *pripremljena improvizacija*, *na ovaj ili onaj način*, *jedan dan u životu*, *reportaža*, *ritual ili ceremonija*, *forum teatar* i *misli u glavi*. *Usporeno kretanje* zamjenjuje normalan ritam kretanja usporenim za radnje u kojima akcija postaje izrazito dinamična (isto). *Žive su slike* „zamrznute slike“ koje se mogu upotrebljavati kao poticaj za uvodno razmišljanje o nekoj temi ili zaključivanje priče. *Na ovaj ili onaj način* vrsta je pripremljene improvizacije koja zahtijeva da svaka grupa pokaže neko od mogućih rješenja. *Jedan dan u životu* vrsta je improvizacije u kojoj sudionici moraju odigrati tipične trenutke u danu za neku osobu. *Reportaža* je specifični oblik pripremljene improvizacije u kojoj se od sudionika u malim grupama traži da odigraju reportažu o nekom događaju. *U ritualu* ili *ceremoniji* grupa istovremeno ili manje grupe pokazuju na simboličan način neki značajan događaj. *Misli u glavi* omogućuje da se misli lika čuju glasno, a izgovara ih druga osoba ili više njih (Gruić, 2002: 48).

3.4.2. Dramske tehnike u kojima sudionici ostaju na rubu dramskog svijeta

Zaustavljanje na rubu dramskog svijeta može se upotrebljavati u početnim, kasnijim i završnim fazama stvaranja zamišljenog svijeta (Gruić. 2002: 48). Dramske tehnike koje pripadaju ovoj podjeli jesu: *zamišljanje (vođena fantazija)*, *dogovaranje prostora*, *kostimiranje*, *zvučne slike*, *pisanje i crtanje*, *davanje naslova*, *vruća stolica* i *montaža*. *Zvučne slike* dramska su tehnika u kojoj sudionici proizvode zvukove koji stvaraju zvučnu sliku na zadanu temu. U *vrućoj stolici* jedan lik iz dramske priče sjeda nasuprot ostalima dok mu ostali sudionici postavljaju pitanja na koja on odgovara. U *montaži* se spajaju prethodno pripremljeni dijelovi, ali s ciljem stvaranja nove i bolje priče (Gruić, 2002: 50).

4. Procesna drama

4.1. Drama za odgoj¹⁷

U drugoj polovini 20. stoljeća u Engleskoj, SAD-u, Australiji i Kanadi razvio se novi pristup drami. Naime, drama se okreće dječjoj igri i kreativnosti, samoizražavanju i osobnom razvoju, a analiza dramskog teksta, uvježbavanje glumačkih vještina, igranje predstava postaju manje bitne sastavnice (Gruić, 2002: 15). S vremenom je drama za odgoj postala tehnika rada unutar grupe koja omogućuje istraživanje različitih sadržaja (aktualnih društvenih tema, individualnih iskustava članova grupe i sl.). Cilj je drame za odgoj razumijevanje svijeta i uloge pojedinca u njemu (Blažeka Kokorić i sur., 2011: 100). Specifičnost je drame za odgoj dramska aktivnost koja nije nužno namijenjena javnom izvođenju. Drama za odgoj ne zbiva se na pozornici već u razredu, dramskome studiju ili u terapijskim grupama kako bi se ostvarili odgojni i obrazovni ciljevi. Dakle, bit je drame za odgoj u procesu unutar grupe, učenje i osobni rast sudionika (Čosić, 2018: 29). Možemo, dakle, reći da je drama za odgoj pokret koji se sastoji od čitave mreže raznolikih pristupa kojima je zajednička usmjerenost na oživljavanje zamišljenog dramskoga svijeta unutar grupe sudionika (Gruić, 2002: 18). Aktivnosti i postupci kojima se praktičari služe u okviru drame za odgoj omogućuju sudionicima: izražavanje kroz metaforu i fikciju, rad u grupi, pronalaženje novih načina ponašanja i reagiranja, učenje o životnim situacijama, rad na sebi, razvoj samokritičnosti i samopouzdanja.

4.2. Procesna drama

Tijekom 1970-ih i 1980-ih godina najsnažnije se upotrebljavala drama koja se mogla primjenjivati u svim školskim predmetima. Ona se naziva drama u razredu (*classroom drama*), ili drama za učenje (*drama for learning*), a može se nazvati i procesnom dramom (Krušić, 2014: 19). Cecily O'Neill¹⁸ uvela je u rječnik dramske pedagogije naziv procesna drama. Bitno je obilježje takve drame oživljavanje dramskoga svijeta tijekom procesa (Rimac Jurinović,

¹⁷ U engleskome se upotrebljava termin *drama in education* što bi na hrvatskome bilo drama u obrazovanju. No, u hrvatskome jeziku to se ipak prevodi kao odgojna drama, a Gruić (2002:15) smatra da taj naziv naglašava odgojnu stranu te zanemaruje kreativni potencijal. Zbog toga Gruić upotrebljava naziv drama za odgoj.

¹⁸ Cecily O'Neill (nepoznato) profesorica je dramske umjetnosti, spisateljica i umjetnička direktorica proizvodnje izdavačkog poduzeća 2TimeTheatre-a (Wikipedia, 2020, dostupno na: https://en.wikipedia.org/wiki/Cecily_O%27Neill).

2018: 90). Dorothy Heathcote¹⁹ i Gavin Bolton²⁰ isticali su važnost drame kao najboljeg sredstva obnove i vitaliziranja odgojno-obrazovnog procesa, a kao cilj drame za učenje isticali su stjecanje znanja i razumijevanje života i njegovih problema kroz dramsko iskustvo (Krušić, 2014: 19). Dorothy Heathcote govori o učenju kroz dramu kroz ulaženje sudionika u zamišljeni dramski svijet u kojem se suočavaju s različitim problemima (Gruić, 2002: 16). Gavin Bolton i Cecily O'Neill smatraju da drama za odgoj služi kao medij za propitivanje društvenih, socijalnih i osobnih problema, ali i za istraživanje same dramske forme i kreativno izražavanje sudionika (Gruić, 2002: 16).

Gruić (2002: 18) smatra da bi procesna drama bila drama u nastajanju, drama koja raste i izrasta. Njezina je temeljna karakteristika proces stvaranja i oživljavanja dramskog svijeta (isto). Cecily O'Neill (1995, prema Rimac Jurinović, 2015: 56) govori o procesnoj drami kao podvrsti drame za odgoj. Ona smatra da su procesna drama i dramski odgoj (*drama in education*) jednaki, odnosno isti pojmovi. Naglašava da procesna drama funkcionira sa svim potencijalom te smatra da zadovoljstvo proizišlo iz iskustva može dovesti do dubljeg razumijevanja same drame (Rimac Jurinović, 2016: 56).

4.3. Obilježja procesne drame

Rimac Jurinović (2016: 56) navodi izrazito prepoznatljiva obilježja procesne drame:

- a) sudjelovanje svih sudionika,
- b) sastoji se od epizoda,
- c) aktivno sudjelovanje voditelja u samom procesu (voditelj u ulozi),
- d) organiziranost u etape,
- e) odsutnost vanjske publike.

O'Neill (prema Rimac Jurinović, 2016: 57) navodi kako je sudjelovanje svih sudionika u dramskom zbivanju najvažnije obilježje procesne drame. Nadalje, O'Neill (isto) smatra kako ju nedostajanje izdvojene publike ne poništava kao kazališnu formu, već sudionici procesne drame osiguravaju smisao publike i upotpunjavaju kazališnu jednadžbu. U procesnoj drami sudionici najčešće preuzimaju grupne uloge te ulaze u zamišljeni svijet (Gruić, 2002: 19). Gruić (2002: 19) navodi da procesna drama nije osuđena na grupne uloge nego se individualizirane uloge razvijaju unutar grupnih. Za procesnu dramu karakteristično je da čitava grupa

¹⁹ Dorothy Heathcote (1926. – 2011.) bila je učiteljica drame i osnivačica dramske metode ogrtač stručnjaka. Dramska metoda ogrtač stručnjaka (eng. Mantle of the Expert) ona je u kojoj sudionici ulaze u neku ulogu stručnjaka za neko područje i u toj ulozi istražuju problem koji ima odgojnu i obrazovnu dimenziju (Vukojević i Tomašević, 2020: 326).

²⁰ Gavin Bolton (nepoznato) profesor je drame i autor knjiga o drami u obrazovanju (Heinemann, dostupno na: <https://www.heinemann.com/authors/1028.aspx>).

istovremeno ulazi u zamišljeni svijet, što znači da nema promatrača ni gledatelja. Skupne uloge omogućavaju sudjelovanje svih učenika, i onih sramežljivih i hrabrijih. Unatoč skupnim ulogama učenici stvaraju osobne veze s temom i oblikuju vlastite odgovore na ono što se odvija u svijetu koji su stvorili procesnom dramom (Rimac Jurinović, 2018: 96).

Nadalje, prekidanje radnje, ulasci i izlasci iz dramskog svijeta karakteristični su za procesnu dramu pa možemo reći da procesna drama ima epizodnu strukturu (Gruić, 2002: 20). Ona ne funkcionira kao linearni niz, već kao niz funkcionalnih jedinica koje nazivamo epizode. Epizode su svojevrsne zaokružene cjeline koje se odnose na razinu funkcioniranja procesne drame (Gruić, 2002: 21). Zbog svoje epizodne strukture procesna drama se lako premješta u vremenu i prostoru jer nema za cilj ostvarivanje prostorno-vremenskog kontinuiteta (Gruić, 2002: 22). Prelaske iz jedne epizode u drugu često inicira voditelj, ali ne mora uvijek biti tako. Izlasci iz dramskog svijeta (Gruić, 2002: 20) omogućuju: promišljanje „izvana“, promjenu uloge i/ili točke gledanja, promjenu mjesta i/ili vremena radnje, unošenje novih motiva u radnju, razgovor o događanju s osobnog stajališta, prelazak s rada u malim grupama na rad čitave grupe i obrnuto i uvođenje novih dramskih tehnika. Razdoblja u kojem sudionici nisu u zamišljenom svijetu, mogu biti jako važni za procesnu dramu. Ne ulazeći u dramski svijet sudionici mogu razvijati druge priče, definirati odnose, ali i razvijati nastavak priče (Gruić, 2002: 21).

Još jedno važno obilježje procesne drame je sudjelovanje sudionika u kreiranju dramskoga svijeta. Dakle, voditelj ne može sam isplanirati i kreirati procesnu dramu jer ga sudionici najčešće mogu odvesti u nekom drugom smjeru. Naravno, to ne znači da voditelj ne smije isplanirati tijek procesne drame, već znači da postoje neki dijelovi koje voditelj treba definirati te neki dijelovi koje će prepustiti sudionicima (Gruić, 2002: 23).

Sudionici u procesnoj drami ne funkcioniraju ni kao publika ni kao grupa koja stvara i izvodi kazališnu predstavu (Gruić, 2002: 26). Mogli bismo reći da su sudionici u procesnoj drami bliži poziciji glumaca koji izvode i stvaraju kazališnu predstavu, no sudionici procesne drame ne prezentiraju svoju predstavu drugima. Možemo zaključiti da procesna drama za cilj ima osobni i grupni doživljaj i izražavanje.

4.4. Oblikovanje procesne drame

4.4.1. Voditelj

Procesnu dramu razvijaju sudionici i voditelj.

Gruić (2002: 29) navodi kako je nužno da voditelj u tijeku planiranja procesne drame razmisli o sljedećim pitanjima:

Kakav dramski svijet i kakvu priču gradi procesna drama?

Koja sredstva i koje postupke namjeravam koristiti za izgrađivanje dramskog svijeta i radnje?

Kakav oblik sudjelovanja i kakav doživljaj želim potaknuti kod sudionika?

Kojim sredstvima i kojim postupcima namjeravam postići upravo takav doživljaj sudionika?

Voditelj treba biti svjestan da sudionici moraju sudjelovati u izgradnji dramskoga svijeta procesne drame. U idealnoj situaciji u procesnoj drami, voditelj kontrolira proces, a sadržaj definira samo u onoj mjeri koliko je to neophodno za kontrolu procesa (Gruić, 2002: 30). Dakle, korisno je da voditelj ima jasno formuliran cilj te jasan smisao i tijek procesa. Voditelj treba stvarati okruženje u kojemu se ostvaruju uvjeti potrebni za učenje. On ohrabruje učenike i vodi ih dramskim procesom, ali i procesom osobne promjene – učenja, propitivanja i vrednovanja stavova te spoznaja (Rimac Jurinović, 2018: 97).

Učitelj, odnosno voditelj procesne drame treba biti:

- strukturalni operator koji spaja epizodne strukture procesne drame u umjetnički doživljaj,
- umjetnik,
- graditelj procesa,
- opušten u razvoju procesne drame (ne držati se striktno pripremljenog plana),
- u mogućnosti da potječe sudionike na postavljanje pitanja umjesto da on odgovara na njih (Tyler i Warner, 2006: 6).

O voditelju u ulozi smo već pisali (vidi poglavlje 3.4.1.). Voditelj u ulozi u procesnoj drami uključen je u grupu na osnovi ravnopravnosti, a ne nadređenosti (Gruić, 2002: 55). To je zapravo neobično jer učitelj ili odgajatelj najčešće ima „moć nad djecom“. Voditelj u ulozi postaje član tima i prestaje biti „onaj koji sve zna“ (Gruić, 2002: 56).

4.4.2. Elementi priče

Gruić (2002: 31) navodi elemente priče na koje voditelj mora paziti tijekom planiranja procesne drame, a to su: *mjesto i vrijeme radnje, uloga ili uloge za sudionike, uloga ili uloge za voditelja i motiv koji pokreće radnju.*

Mjesto i vrijeme radnje određuju kontekst odvijanja radnje te mogu biti vrlo specifični ili otvoreni. Također, mogu biti bliski realnim svjetovima današnjice ili prošlost, a mogu biti i fantastični (Gruić, 2002: 32). *Mjesto i vrijeme radnje* često mogu voditi prema izboru stereotipnih uloga, što treba izbjegavati. *Uloge sudionika i voditelja* vezane su za kontekst i radnju (isto).

Motiv koji pokreće radnju jako je važan u procesnoj drami. Njega se može uvesti na početku, ali i tijekom radnje. Cilj *motiva koji pokreće radnju* je pojava napetosti (Gruić, 2002: 33). John O'Toole i Brad Haseman (1988) (prema Gruić, 2002: 33) navode pet načina kako stvoriti napetost: teškim zadatkom, sukobom među likovima, očekivanim ili neočekivanim iznenađenjem, tajnom, odnosno zagonetnosti te dramskim svijetom koji se dotiče nedopuštenih tema i sl.

4.4.3. Osnovni elementi planiranja

Kao što je već rečeno, voditelj treba imati okvirni plan procesne drame. Gruić (2002: 35) navodi šest osnovnih elemenata planiranja, a to su *elementi priče* (zamišljeno mjesto i vrijeme radnje, uloga/uloge za sudionike, uloga/uloge za voditelja te motiv koji pokreće radnju), *cilj i tijek procesa*. Važno je da se svi elementi planiranja uklapaju u jednu logičnu cjelinu. *Okvirni plan* definira ključne strukturalne elemente dramskog svijeta u međuovisnosti s procesom kroz koji će sudionici proći tijekom procesne drame, ali za provedbu u praksi potreban je razrađeni plan (Gruić, 2002: 37).

Razrađeni plan konkretizacija je tijeka procesa procesne drame kroz koji sudionici prolaze. Dakle, zadatak je voditelja razmišljati o mogućim načinima organizacije rada na razini epizode procesne drame (Gruić, 2002: 37).

4.4.4. Organizacija sudjelovanja

Ako organizaciju sudjelovanja promatramo po pitanju kako je raspodijeljena grupa u određenom trenutku, sudjelovanje može biti kroz: rad čitave grupe, rad u malim grupama, rad u parovima i pojedinačan rad svakog sudionika (Gruić, 2002: 39).

Ovisno o tome kako je sudjelovanje sudionika organizirano, sudionici mogu: odgovarati na zadanu situaciju ili kreativno nadograđivati ponuđene elemente (Gruić, 2002: 40).

Ako organizaciju sudjelovanja promatramo po pitanju dramskog izričaja, odnosno po ulasku u dramsku fikciju, sudjelovanje može biti: direktno (sudionici su u ulozi) i indirektno (sudionici nisu u ulozi, već se bave nekom aktivnošću koja je povezana s dramskim svijetom) (isto).

Drugi specifično dramski aspekt organizacije sudjelovanja može se analizirati kao način pristupa pojedinom trenutku dramskog događanja, radnje te on odgovara na pitanje kako odigrati ili obraditi određeni trenutak u radnji. Postoji mnogo načina odigravanja ili obrađivanja nekog trenutka u razvoju radnje pa ih je nemoguće nabrojati (Gruić, 2002: 41).

4.4.5. Dramske tehnike

O dramskim tehnikama smo već pisali (vidi poglavlje 3.4.) pa ćemo sada ukratko iznijeti o važnosti dramskih tehnika u procesnoj drami. Gruić (2002: 41) navodi kako uporaba dramskih tehnika olakšava stvaranje procesne drame jer se svaka epizoda može organizirati kroz uporabu različitih dramskih tehnika. Na početku procesne drame treba poštivati postupnost ulaska u zamišljeni svijet te se to može realizirati dramskim tehnikama koje ostavljaju sudionike izvan dramskog svijeta. U drugim dijelovima procesne drame izbor dramskih tehnika ovisi o cjelokupnom angažmanu sudionika (Gruić, 2002: 51).

4.5. Procesna drama u nastavnome procesu

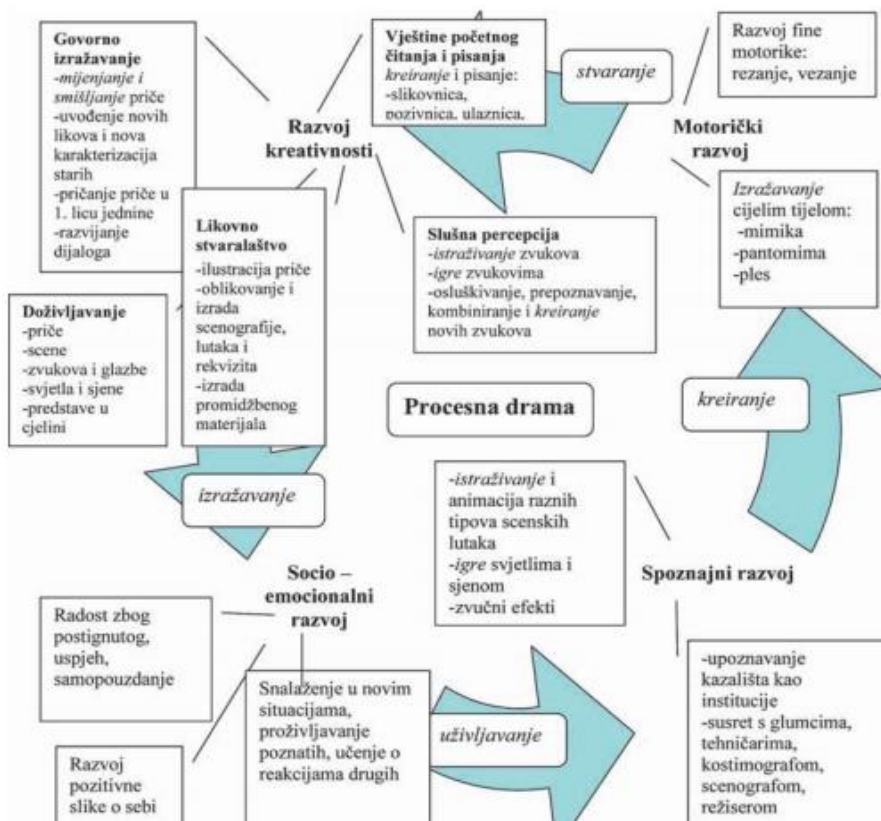
Rimac Jurinović (2018: 101) ističe da je procesna drama čvrsta struktura, ali podložna promjenama te da podrazumijeva brzo reagiranje tijekom samoga procesa. Čvrstoću strukturi (prema Rimac Jurinović, 2018: 101) omogućavaju planiranje, izvedba u etapama, promišljanje i vrednovanje. Nadalje, Rimac Jurinović navodi kako svako kvalitetno planiranje polazi od ishoda, dramskih tehnika i dramskih metoda kojima će se ishodi ostvariti. Planirani sadržaj potrebno je prilagoditi sudionicima. Procesna drama izvediva je u nastavnomu satu, a može potrajati i nekoliko mjeseci. Kao što smo već naveli u izvedbi se izmjenjuju igrani dijelovi i dijelovi koji nisu dramski. Procesna je drama metoda koja je primjenjiva u cijelome kurikulumu, u svim nastavnim predmetima i područjima, a njezina je svrha da „olakšava i produbljuje cijeli proces učenja“ (O'Neill i sur. 1988: 5 prema Rimac Jurinović, 2018: 105). Primjenom procesne drame u nastavi zastupljeni su svi stilovi učenja i nude se sadržaji za sve tipove inteligencije (Rimac Jurinović, 2018: 106). Učenici u procesnoj drami sami traže rješenja, uče nove obrasce djelovanja te kritički i kreativno razmišljaju.

„Primjenom procesne drame, igrajući neke nove ili već poznate karaktere/situacije, učenici ispituju i upoznaju svijet u kojemu žive, a igra urođena ljudima postaje moćan saveznik u ostvarivanju odgojno-obrazovnih ciljeva.“ (Rimac Jurinović, 2018: 105).

4.6. Dobrobiti procesne drame

Juzbašić (2018) je istraživala o utjecaju procesne drame na suočavanje sa strahom. Svojim istraživanjem Juzbašić (2018: 25) zaključuje da procesna drama objedinjuje razgovor o ozbiljnim temama koje muče djecu i simboličku igru. Djeca su pozitivno reagirala na procesnu dramu te su sama dolazila do zaključka kako reagirati u potencijalno opasnoj situaciji. Štoviše, djeca su rado sudjelovala, nisu gubila koncentraciju, otvoreno su govorila o svojim strahovima, ohrabrivala su jedna druge i promišljala o zadanoj situaciji i eventualnim rješenjima koja bi im mogla pomoći u stvarnom životu (Juzbašić, 2018: 23). Dakle, možemo zaključiti da djeca pozitivno reagiraju na procesnu dramu te da im ona pomaže u prevladavanju straha.

Basara i Šimac (2009: 29) navode shemu (Slika 1) koja prikazuje razne dobrobiti procesne drame. Dakle, procesna drama pomaže u razvoju kreativnosti, doživljavanju, govornom izražavanju, motoričkom, socio-emocionalnom i spoznajnom razvoju.

Slika 1. Dobrobiti procesne drame preuzeto s: <http://www.hcdo.hr/wp-content/uploads/2019/01/Dramski-odgoj-16.pdf>

Zanze (2009: 32) navodi kako procesna drama omogućuje razvijanje mašte, izražajnosti pokreta i govora te osjećaj za pripadnost skupini i smisao za druženje. Također, navodi (isto) kako se procesnom dramom djeca susreću sa svojih strahovima i problemima te zajedno sudjeluju u rješavanju istih. Nadalje, Zanze navodi kako je spoznala da procesna drama ima moć potaknuti dijete na potiskivanje svoje egocentričnosti i na razvijanje empatije.

Gruić (2004: 24) navodi kako procesna drama utječe na razvoj kreativnosti kod djece. Djeca uz pomoć procesne drame mogu doživjeti neku situaciju snažnije nego kada čitaju knjigu ili gledaju film jer u procesnoj drami ona aktivno sudjeluju. Nadalje, djeci može biti ponuđeno promišljanje zamišljene situacije i donošenje odluke u okviru zamišljenog svijeta. Bitna značajka procesne drame u razvoju dječje kreativnosti je ta da djeca značajno doprinose razvoju priče (Gruić, 2004: 24).

5. Forum-kazalište

5.1. Augusto Boal

Kazalište je oružje. Vrlo učinkovito oružje. Augusto Boal²¹ (Centar za kazalište potlačenih POKAZ²²)

Augusto Boal bio je brazilski kazališni redatelj, pedagog, pisac i politički djelatnik. Diplomirao je kemiju, ali nakon što je diplomirao, počeo se baviti kazalištem. U Brazilu je tijekom 1950-ih i 1960-ih preispitivao kazališnu umjetnost te je razvio *kazalište potlačenih*, političko kazalište namijenjeno promjeni društvenog odnosa te forum-kazalište koje spada u metodu takvoga kazališta (Krušić i sur., 2007: 10). *Kazalište potlačenih* razvio je iz obrazovnoga kazališta, odnosno inspiraciju je pronašao u radu brazilskoga pedagoga Paula Freirea²³ (Kodrić, 2013: 67). Boal je smatrao da kazalište treba imati formu bez podjele na glumce i gledatelje (isto). Godine 1971. objavio je knjigu „Kazalište potlačenih“. *Kazalište potlačenih* obuhvaća niz kazališnih i aktivističkih tehnika koje povezuje inzistiranje na dijalogu i osnaživanju potlačenih skupina. Sve tehnike *kazališta potlačenih* ukorijenjene su u svakodnevnom iskustvu nasilja i opresije, kako bi sudionici postali aktivni sudionici vlastitih života, ali i kako bi se sudionike potaknulo na djelovanje (POKAZ²⁴). Tehnike *kazališta potlačenih* utemeljene su na uživiljenim opresijama, dijalogu, pozivu na djelovanje, a one su: forum-kazalište, nevidljivo kazalište, kazalište slika, legislativno kazalište, novinsko kazalište i duga želja (POKAZ). Prema Međunarodnoj organizaciji *kazališta potlačenih*, osnovni je cilj *kazališta potlačenih* humanizacija čovječanstva, odnosno razvoj primarnih ljudskih prava. To je kazalište koje omogućuje ljudima da djeluju u fikciji kazališta, tj. da postanu protagonisti vlastitog života. Tehniku forum-kazališta Boal je prvi put primijenio 1973. i od tada ona postaje njegova najpoznatija tehnika. Boravkom u Europi osniva brojne centre i radionice te se šira masa upoznaje s njegovim tehnikama (Krušić i sur., 2007: 10). Boal za cilj postavlja *kazalište-kaopokus* umjesto *kazalište-kaopredstava*. Dakle, on smatra da kazalište nije gotov proizvod za prikazivanje gledateljima, nego je ono mjesto gdje gledatelj aktivno sudjeluje u traženju rješenja predstave (Krušić i sur., 2007: 16). Danas je *kazalište potlačenih* rasprostranjeno u

²¹ Augusto Boal (16. ožujka 1931. - 2. svibnja 2009.) bio je brazilski kazališni praktičar, teoretičar drame i politički aktivist. Utemeljitelj je *kazališta potlačenih*, kazališne forme koja se izvorno koristila u radikalno lijevim pokretima popularnog obrazovanja (Wikipedia, 2021, dostupno na: https://en.wikipedia.org/wiki/Augusto_Boal).

²² Preuzeto od: <https://www.pokaz.hr/o-nama>.

²³ Paulo Freire autor je *Pedagogije obespravljenih*. Freire u svojoj knjizi predlaže sustav koji oslobađa učenike, u kojem će učenik bit aktivan i kritički razmišljati (Odras, 2002).

²⁴ Udruga POKAZ registrirana je 2015. godine, a osnovana je s ciljem promicanja, istraživanja, razvijanja i educiranja o dramskim tehnikama, teoriji i metodologiji Kazališta potlačenih i kritičke pedagogije te promicanja kvalitete života (POKAZ, 2019).

cijelom svijetu te se upotrebljava u više od 100 zemalja svijeta (Kazalište potlačenih, 2015). Prema Međunarodnoj organizaciji *Kazališta potlačenih*, ono se koristi kao oruđe za istraživanje sebe i drugoga, izražavanje svojih želja, za promjenu stanja koje donosi bol, za osnaživanje svega što donosi mir te za poštivanje različitosti.

5.2. Forum-kazalište

Forum-kazalište najstariji je i najpopularniji oblik *Kazališta potlačenih* (Savez Sumsi, n.d.). Forum-kazalište primjenjuje se u više od 100 zemalja svijeta te se koristi u školama, ali i za pomoć ovisnicima, zlostavljanim ženama, zatvorenicima, djecom s poteškoćama u razvoju ili problemima u ponašanju (POKAZ, 2019). Objektivna definicija (prema Krušić i sur., 2007: 28) forum-kazališta bila bi da je ono participativno improvizatorsko kazalište u kojem gledatelji, uz posredničku ulogu džokera, aktivno (pitanjima), savjetima glumcima te igranjem uloga, aktivno sudjeluju u rješavanju problema forum-kazališta. Dakle, forum-kazalište novi je kazališni žanr jer je namijenjeno svima i jer upravo gledatelji sudjeluju u kazališnoj predstavi (isto: 19). Nadalje, u forum-kazalištu gledatelj promatra problem, zatim glumi, pa promišlja to što glumi i tako uzastopno. Krušić navodi (2007:19) kako je boalovski *gledatelj-izvođač* jednom nogom u gledalištu, a drugom na pozornici i to je upravo bit participacijskog kazališta. Aktivnim sudjelovanjem u predstavi gledatelji uče o novim stvarima, kritički i kreativno razmišljaju, pokušavaju riješiti problem, ali i emocionalno doživljavaju probleme. Publika može biti uključena u predstavu **vanjskom, rubnom i potpunom participacijom** (Krušić i sur., 2007: 20). U **vanjskoj participaciji** gledatelji sudjeluju raspravom nakon predstave te radionicama prije ili poslije predstave. Također je moguće postavljati pitanja likovima o njihovom ponašanju (isto). U **rubnoj participaciji** publika može sudjelovati u dramskome svijetu, ali ne može utjecati na priču, likove i strukturu. Primjerice, glumci mogu pozvati nekoliko gledatelja da budu statisti koji trebaju glumiti prema uputama. **Potpuna je participacija** najvrjednija jer u njoj publika aktivno sudjeluje u dramskome svijetu te mijenja tijekom radnje savjetujući likove (isto). Augusto Boal (prema Kodrić, 2013: 72) navodi da se forum-kazalište, u situacijama u kojima je nemoguće promijeniti tijekom zbivanja, ne može upotrebljavati.

Forum-kazalište možemo pronaći u dvama oblicima: kao dramsko-pedagošku i radioničku tehniku i kao kazališnu predstavu (Krušić i sur., 2007: 11). Prema Krušić (2007: 11) forum-kazalište pušteno je u svijet te je počelo živjeti vlastitim životom. Za to je zaslužan i sam Boal koji svoja „autorska prava“ nije zaštitio, ali i samo forum-kazalište koje se toliko proširilo i nemoguće je imati kontrolu nad njim.

Forum-kazalište može se upotrebljavati kao kazališna predstava i kao dramska tehnika. Krušić (2007: 29) u priručniku forum-kazališta „Ne raspravljaj, igraj!“ navodi sljedeće obvezatne sastavnice priče za predstavu forum-kazališta:

1. Priča se mora baviti nekim oblikom tlačenja.
2. Potrebno je najmanje dvoje likova, **žrtva tlačenja** (protagonist) te **tlačitelj** (antagonist). Moguće je imati i treći skupni lik kojeg čine promatrači koji svojom šutnjom, pasivnošću, ravnodušnošću ili strahom omogućuju tlačitelju da nesmetano tlači žrtvu.
3. Poželjno je da žrtva ima jednog ili više potencijalnih pomagača koji joj mogu ukazati na povoljna rješenja njezina problema.
4. Priča mora sadržavati mogućnost promjenjivog ishoda, odnosno ne smije potencirati osjećaj nemoći.
5. Džoker²⁵ je voditelj, posrednik između scenskog događanja i gledatelja, usmjeravatelj ukupnog tijeka predstave.

Nadalje, Krušić (isto) navodi i pitanja koja su važna za pripremu priče: Je li problem poznat, prepoznatljiv u životu?; Je li priča razumljiva?; Je li tlačenje vidljivo?; Je li jasno tko je/su tlačitelj(i), a tko žrtva?; Je li nam stalo do žrtve? I zašto? Je li jasno što žrtva želi?

Opća pravila forum-kazališta (prema Krušić, 2007: 30):

1. U traženju rješenja problema ne može se koristiti nasiljem.
2. Nisu moguća ni čarobna ni nevjerojatna rješenja.
3. Gledatelji mogu intervenirati ispitivanjem likova, zadavanjem novih zadataka tumačima likova i igranjem likova.
4. Gledatelji mogu igrati sve likove i mijenjati njihovo ponašanje, osim lika tlačitelja.
5. Gledatelji ne mogu mijenjati osnovni karakter lika koji igraju.

²⁵ Prema Krušić (2007: 67) džoker je svemoćna pomoćna karta. Tako i u forum-kazalištu, džoker igra veliku ulogu. On usmjerava i vodi predstavu forum-kazališta, ali on nije najvažniji u forum-kazalištu. Glavni su protagonisti forum-kazališta gledatelji, odnosno, gledatelji-izvođači (isto). Smatra se da je teško biti džoker jer on treba biti ležeran, bez straha, ne govoriti previše ni premalo, poticati na aktivnost, biti strpljiv, znati kada prekinuti prizor, a kada ne, imati svoj stav o problemu, ali ga ne nametati (isto).

Boal (2005: 261) navodi pravila kojih se džoker treba pridržavati:

1. Džoker treba biti subjektivan te ne smije svojim ponašanjem utjecati na publiku.
2. Također, treba buditi sumnju publike kako bi ih poticao na razmišljanje i odluke.
3. Treba paziti na „magična“ i „neodgovarajuća“ rješenja. Boal navodi kako su „magična“ rješenja varanje, a neodgovarajuća demobilizirajuća.
4. Psihičko stanje džokera vrlo je važno. Ako je džoker na pozornici umoran i bezvoljan, to se prenosi na publiku. Međutim, treba paziti i na dinamičnost džokera, kako on ne bi utjecao na rješenja problema.
5. Džoker treba pokrenuti razmišljanje i akcije gledatelja-izvođača.

Pravila odvijanja forum-predstave (isto):

1. Džoker prije početka predstave pozdravlja gledatelje te im objašnjava kontekst i pravila forum-kazališta.
2. Odigravanje priče bez prekida.
3. Džoker provjerava je li priča gledateljima razumljiva te poziva gledatelje na postavljanje pitanja likovima.
4. Priča se ponovno izvodi, ali se od gledatelja očekuje da interveniraju.

Boal (2005: 259) navodi da je u forum-kazalištu važna debata, a ne idealno rješenje problema. Nadalje, Boal navodi kako neko rješenje može biti za nekoga dobro, a za drugoga ne. Stoga, možemo zaključiti da u forum-kazalištu nije važno rješenje, već poticati sudionike na kreativno i kritičko razmišljanje različitih načina rješavanja problema.

Kao što je već navedeno, forum-kazalište često se izvodi kao radionički proces. Radionice često imaju sličan tijek, ali to nije nužno. Mogu se razlikovati po cilju, sastavu, odabiru igara i tehnika i sl. Međutim, najčešći je cilj radionica forum-kazališta osvijestiti društvene odnose (Krušić i sur., 2007: 34). Često se izvode radionice kojima je cilj educirati buduće učitelje, pedagoge, edukatore i one koji se žele baviti forum-kazalištem.

U procesu radioničkog rada skupina prolazi kroz (POKAZ, 2019):

- vježbe upoznavanja, opuštanja i zbližavanja;
- vježbe povjerenja, koncentracije i osjetilnih senzacija;
- vježbe osvještavanja i korištenja tijela i glasa;
- vježbe osvještavanja pozicija moći i sukoba;
- vježbe osvještavanja emocija;
- vježbe imaginacije;
- vježbe pantomime;
- vježbe improvizacije;
- kazalište slika²⁶ (image teatar);
- pripremu i oblikovanje forum-priča koje proizlaze iz iskustva sudionika kroz mnoštvo glumačkih vježbi.

Forum-kazalište može pomoći u obradi književnih sadržaja jer pomaže učenicima u razumijevanju problema likova, njihovih međuodnosa i različitih situacija. Funkcionalni su

²⁶ Kazalište skulptura ili kazalište slika je kreativan i poticajan dio radionice u kojem polaznici svojim tijelom prikazuju događaje i odnose, izražavaju svoja stanja i stavove te ih analiziraju (Marijančić). Polaznici izražavaju svoje mišljenje o određenoj temi oblikujući „skulpture” od tijela drugih sudionika. Govor je zabranjen. Svaki od gledatelja može po svojoj volji promijeniti skulpture te se tako stvara realna slika (Škuflić-Horvat, 1997).

zadatci koje forum-kazalište ispunjava: razvijanje sposobnosti slušanja, zapažanja, koncentracije, doživljavanja, razvijanje kreativnosti i mašte itd. (Lugomer i sur., 2008:100). Nadalje, forum-kazalište ispunjava i odgojne zadatke: osvješćivanje tuđih i vlastitih stavova, razvijanje kritičnosti, samopouzdanja, razvijanje suradnje, tolerancije, svijesti o potrebi samoizražavanja, uočavanje problema kršenjem ljudskih prava itd. (isto).

5.3. Forum-kazalište u Hrvatskoj

Hrvatska se s forum-kazalištem upoznala nakon Drugoga svjetskoga rata. Ono se upotrebljavalo kao terapija ili kao odgojna predstava. Širu popularnost, forum-kazalište steklo je projektom *Radionice kulturalne konfrontacije* Nataše Govedić i Vilme Matule (Krušić i sur., 2007: 13). Prema Gašparović (2002: 39) cilj takvih radionica je izvođačima i gledateljima predočiti zajedničke probleme građana te ojačati njihovu svijest o vlastitoj ulozi u društvu i o važnosti njegovanja dijaloga, komunikacije i konfrontacije u kojoj suprotne strane uvažavaju jedna drugu i nenasilnim putem pokušavaju pronaći rješenje sukoba. Godine 2005. HCDO, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta i hrvatski UNICEF organizirali su projekt Forum-kazalište za školu bez nasilja. Time su mnogi učitelji, školski pedagozi i psiholozi te učenici imali priliku naučiti osnove forum-kazališta (Krušić i sur., 2007: 13).

Na 13. Međunarodnome kazališnome festivalu mladih (MKFM), u lipnju 2008. godine, u organizaciji Istarskog narodnog kazališta - Gradskog kazališta Pula (INK) gostovao je Augusto Boal. Boal je održao dvije radionice, *Uvod u kazalište potlačenih*, namijenjenu početnicima, te *Estetiku potlačenih* za iskusne praktičare (Turković, 2008). Dio Boalova govora na Pulskom Forumu nalazi se na slici 2. (isto).

AUGUSTO BOAL NA PULSKOM FORUMU

Često čujemo da Kazalište potlačenih nije kazalište. Ako gledamo etimološki, theatron je grčka riječ koja označava mjesto na koje se dolazi gledati, Mjesto na kojem se umrtvljujemo i ostajemo tamo primati sve što nam stiže sa pozornice. Mi to ne radimo. Mi radimo praxitron. Tron označava mjesto, a praxis radnju. Imaju pravo kada nas optužuju da ne činimo kazalište.

Ali, u pravom smislu riječi „kazalište”, mi činimo puno više od ostalih, jer mi idemo u srž kazališta. Srž kazališta je ljudsko biće. Mi pokušavamo pokazati da se svi mi možemo baviti umjetnošću. Svi smo mi umjetnici. Mi želimo razviti sposobnost koju nam je ukralo obrazovanje. Mi bismo trebali odbaciti obrazovanje koje nije popraćeno odgojem. Obrazovanje znači biti vođen, učiti da su dva i dva četiri. Dok odgoj znači pomagati ljudima da razviju svo znanje koje je u njima i da stvore sve izume koje su sposobni. Hvala.

Dio govora Augusta Boala na paradi festivala Pula Forum 08.

Slika 2. Augusto Boal na Pulskom Forumu, *preuzeto s:* http://www.hcdo.hr/wp-content/uploads/2009/08/Dramski_odgoj_14-15.pdf

6. Metodologija – Promišljanja učitelja o primjeni procesne drame i forum-kazališta u razrednoj nastavi

6.1. Cilj, problemi i metodologija istraživanja

Cilj je ovoga istraživanja ispitati mišljenja i stavove učitelja razredne nastave o dramskim postupcima, s naglaskom na procesnoj drami i forum-kazalištu. Kako bismo ostvarili cilj istraživanja, uz pomoć kvalitativnog istraživanja učitelje razredne nastave pitali smo niz pitanja o dramskim tehnikama i postupcima, procesnoj drami, forum-kazalištu te kako učenici reagiraju na dramske postupke.

Dramski je odgoj skup metoda poučavanja i učenja koje se koriste dramskim izrazom (Stanišić, 2015: 67). On je namijenjen djeci i pomaže im izraziti i razviti osjećaje, stavove, maštu, govor, vještine, kreativnost i sl. (Stanišić, 2015: 67) Teško je napraviti jasnu granicu među postupcima, tehnikama, igrama, vježbama i improvizacijama koja se koriste u dramskome odgoju (isto: 69). Upravo smo zbog toga, u uvodnim pitanjima ovoga istraživanja, učitelje ispitivali o različitim igrama, improvizacijama, tehnikama (postupcima) u razrednoj nastavi. Pretpostavili smo da učitelji rijetko upotrebljavaju različite dramske postupke u svome radu. Nadalje, pretpostavili smo da su nedovoljno upoznati s terminima koji se tiču dramskoga odgoja. Dakle, pretpostavili smo da su podjednako nedovoljno upoznati s pojmovima procesne drame i forum-kazališta, što bi zapravo značilo da procesnu dramu i forum-kazalište ne upotrebljavaju u velikoj mjeri. Unatoč tome pretpostavili smo da učitelji smatraju da je dramski odgoj (dramski postupci, procesna drama i forum-kazalište) koristan u razrednoj nastavi.

6.2. Uzorak istraživanja

U ovome je istraživanju sudjelovalo petnaest učitelja razredne nastave na području Grada Splita.²⁷ Ispitivani uzorak, stoga, nije reprezentativan; cilj je istraživanja dati prvi pregled situacije koji bi mogao potaknuti buduća istraživanja.

Ispitivali smo učitelje razredne nastave iz različitih osnovnih škola Grada Splita, različitih godina te s različitim godinama staža. Svi su ispitanici bili ženskoga spola. Većina je ispitanica starija od 40 godina, no tri ispitanice su mlađe. Prosječna godina staža ispitanica bila je od 25 do 30 godina. Najveće odstupanje od toga imala je jedna ispitanica s jednom godinom staža.

²⁷ Grad Split, od 1.do 4. razreda broji ukupno 316 odjeljenja. Tome treba dodati broj produženih boravaka. Njih je 63. Podatak se odnosi na školsku godinu 2020./2021. (Ured državne uprave u Splitsko-dalmatinskoj županiji).

6.3. Postupak provedbe istraživanja

Navedeno istraživanje provedeno je kvalitativnom metodologijom, odnosno polustrukturiranim intervjuom. Kvalitativna istraživanja nude dublju analizu problema na analizi konteksta i indukciji te se bave narativnim podacima (Žentil Barić, 2016: 11). Polustrukturirani intervju ne upotrebljava strogo formulirana pitanja. Pitanja ovakvoga intervjua dopuštaju ispitaniku da izrazi svoje mišljenje i stavove (Žentil Barić, 2016: 29). Dakle, pitanjima su se ispitivali mišljenja i stavovi učitelja razredne nastave o dramskim postupcima, procesnoj drami i forum-kazalištu. Intervjuiranje se provodilo telefonski i uživo, licem u lice, ovisno o mogućnosti učitelja. Podatke dobivene intervjuiranjem obradili smo postupcima deskriptivne kvalitativne analize.

6.4. Instrument

Za potrebe ovoga istraživanja osmišljen je protokol za provedbu polustrukturiranoga intervjua (vidi prilog 1). Protokol je obuhvaćao deset glavnih pitanja o mišljenju učitelja o dramskim postupcima, procesnoj drami i forum-kazalištu. Pitanja su bila otvorenoga (npr. Koje su prednosti upotrebe dramskih tehnika?) i zatvorenoga tipa (Upotrebljavate li dramske tehnike?). Istraživanje se provodilo u svibnju 2021. g. većinom uživo, licem u lice, ali i telefonskim pozivom. Na početku intervjua ispitanicama je objašnjena svrha istraživanja, kao i trajanje (10 - 15 minuta). Ispitanice su bile upućene u postupak ispitivanja i o upotrebi snimača. Ako ispitanici nisu htjeli da ih se snima, njihova se odluka poštivala. U ovome istraživanju sudjelovali su dobrovoljci, a dobiveni podatci strogo su povjerljivi te služe isključivo u svrhu istraživanja. U uvodnome dijelu ispitanice se ispitivalo općenito o dramskim tehnikama i postupcima. Cilj je bio vidjeti koliko su ispitanice upoznate s različitim dramskim postupcima, koliko često i na koji način ih upotrebljavaju te kako djeca reagiraju na njih. Ispitanice su, također, same sebe vrednovala kao kompetentne ili kao nekompetentne u poznavanju dramskih tehnika. Posljednja dva pitanja odnosila su se na procesnu dramu i forum-kazalište. Ovisno o ispitaničinu odgovoru, ta su se pitanja granala na četiri ili pet dodatnih pitanja. Pitanjima se htjelo vidjeti kako ispitanice reagiraju na procesnu dramu i forum-kazalište, upotrebljavaju li ih te kako djeca reagiraju na njih. Ako ispitanicama nije poznat pojam procesne drame i forum-kazališta, ukratko im je dana definicija pojma s primjerom. Dakle, mogli bismo reći da se protokol sastoji od oko dvadeset pitanja koje smo prilagodili ovisno o poznavanju ispitanica. U završnome dijelu uslijedila je zahvala na sudjelovanju u istraživanju i pozdrav.

6.5. Obrada podataka

Podatke dobivene intervjuiranjem obradili smo postupcima kvalitativne deskriptivne analize. Obrada podataka temeljila se na potpunome prijepisu snimljenih audiosnimaka. Nadalje, dobivene podatke analizirali smo na temelju sličnosti i različitosti. Zatim smo tako organizirane podatke analizirali u odnosu na predmet istraživanja. Svoje zaključke predstavili smo postupcima kvalitativne deskriptivne analize. Analizom prikupljenoga materijala pronalazimo sličnosti i različitosti u odgovorima ispitanica.

7. Rezultati

7.1. Zastupljenost dramskih postupaka u razrednoj nastavi

Kako je u teorijskom dijelu pojašnjeno, dramski postupci metode su koje se upotrebljavaju za dramski odgoj. Naziv dramski postupci obuhvaća više različitih pojmova, a to su dramske igre, vježbe i tehnike (Vodopija i Krumes Šimunović, 2013 prema Vukojević, 2016: 362). Upravo smo prvim pitanjem htjeli istražiti upotrebljavaju li učitelji dramske postupke. Prema njihovim odgovorima da se zaključiti da ih svi upotrebljavaju, iako nekoliko njih nije znalo definirati dramske postupke. Nakon objašnjenja pojma, učiteljima nije bio problem nabrojati različite dramske postupke koje upotrebljavaju u svome radu. Većina učitelja upotrebljava pantomimu, vruću stolicu, mijenjanje uloga, vođenu improvizaciju i fantaziju te različite improvizacije. Najviše je učitelja, njih deset od petnaest, navelo da upotrebljava pantomimu u svome radu. Nekoliko je ispitanica navelo i ove dramske postupke: igrokaz, žive slike, dramske igre, dramatizacije i mijenjanje uloga. Procesnu dramu i forum-kazalište navela je samo jedna ispitanica. Dramske postupke većina učitelja najčešće upotrebljava u uvodnome dijelu sata za motivaciju i za stvaralački zadatak („Igre najčešće upotrebljavam u motivacijskom dijelu sata te kao dio stvaralačkih zadataka.“, „Najčešće upotrebljavam dramske postupke nakon obrade kao nekakav kreativan rad.“, „Ovisi za što mi je potrebno, nekada ih koristim u stvaralačkom dijelu, ako mi je potrebno nešto kratko onda za motivaciju, a nekada cijeli dan.“). Dramske postupke često upotrebljavaju u nastavi književnosti i pri obradi novoga sadržaja, najčešće lektire („U Hrvatskome jeziku ih upotrebljavam kada obrađujem nekakav tekst za uživanje u tekst.“, „Najčešće upotrebljavam dramske postupke kao dio sata književnosti i pri obradi lektire.“, Najčešće ih koristim u lektiri i književnosti kao uvod, odnosno za najavu i provjeru lektire.“). Dvije učiteljice navela su da upotrebljavaju dramske postupke nakon obrade teksta i za uvježbavanje („U različitim situacijama upotrebljavam dramske postupke, ali najčešće pri obradi teksta i u različitim predmetima.“, „Ovisno o sadržaju, ali dramske postupke najčešće upotrebljavam pri satima uvježbavanja i kao motivaciju.“).

Na pitanje koliko često upotrebljavaju dramske postupke, učitelji su imali različite odgovore. Šest od petnaest učitelja navelo je da često koriste dramske postupke pa čak i redovito („Redovito koristim dramske postupke.“, „Prilično često upotrebljavam dramske postupke.“, „Upotrebljavam dramske postupke prema potrebi, ali rekla bih prilično često.“, „Često upotrebljavam dramske postupke.“, „Kad god mogu upotrebljavam ih, dakle dosta često ih upotrebljavam.“, „Često koristim dramske postupke i često izrađujemo lutke.“). Tri su se učitelja složila da dramske postupke upotrebljavaju mjesečno 2 puta. Ostali učitelji

upotrebljavaju dramske postupke „jednom tjedno“, „jednom mjesečno“, „ponekad“, „rijetko“ i „nedovoljno“. Iz navedenoga, možemo zaključiti da se dramski postupci većinom ne upotrebljavaju toliko često u razrednoj nastavi, iako ih nekoliko učitelja često upotrebljava.

Učitelji su se najviše složili da dramske postupke najčešće upotrebljavaju u nastavi Hrvatskoga jezika, na Satu razrednika te u nastavi Prirode i društva („Uglavnom upotrebljavam dramske postupke u Hrvatskome jeziku, Prirodi i društvu te na Satu razrednika.“; Najčešće ih upotrebljavam u Hrvatskome jeziku, Satu razrednika i rijetko u nastavi Prirode i društva.“). Nekoliko učitelja navelo je da dramske postupke upotrebljavaju i u ostalim predmetima („Upotrebljavam ih najviše u Hrvatskom jeziku (književnost i lektira), Satu razrednika, Prirodi i društvu, Likovnoj kulturi. Ponekad čak i u Glazbenoj kulturi.“; „Upotrebljavam ih u Hrvatskome jeziku, u Prirodi i društvu i Satu razrednika, u Glazbenoj i Likovnoj kulturi, ponekad i na satu Matematike.“; „Upotrebljavam ih na satu Hrvatskoga jezika, Satu razrednika te nekada u ponavljanju matematike.“). Jedna ispitanica navela je da upotrebljava dramske postupke u svim predmetima („Redovito primjenjujem dramske postupke te ih upotrebljavam u svim predmetima.“). Sve su se ispitanice složile da je dramske postupke najprimjerenije upotrebljavati u nastavi Hrvatskoga jezika, no da ih je moguće upotrebljavati i u ostalim predmetima („Moguće je dramske postupke upotrebljavati i u drugim predmetima, ali je na satu Hrvatskoga jezika najlakše te je to sastavni dio kurikuluma.“; „Moguće je primijeniti dramske postupke u svim predmetima kada bi povezali sve predmete u tematski dan, ali su primjerenije nastavi Hrvatskoga jezika.“; „Moguće je dramske postupke upotrebljavati u svim predmetima te ih i koristim, ali naravno, najviše u Hrvatskome jeziku.“). Analizom navedenih dvaju pitanja možemo zaključiti da učitelji razredne nastave najviše upotrebljavaju dramske postupke u nastavi Hrvatskoga jezika, najviše na satima književnosti i lektire. Dramske postupke, osim u Hrvatskome jeziku, većinom upotrebljavaju na Satu razrednika te na satima Prirode i društva, iako smatraju da ih mogu upotrebljavati i u drugim predmetima.

Što se tiče zastupljenosti dramskih postupaka u razrednoj nastavi, svi su se učitelji složili da nisu dovoljno zastupljeni u razrednoj nastavi („Smatram da nisu dovoljno zastupljeni jer kada sam bila pripravnik nisam uočila da se često koriste.“; „Mislim da nisu dovoljno zastupljeni te da bi trebali biti više zastupljeni.“). Učitelji su se, također, složili da je vrijeme razlog zbog kojeg dramski postupci nisu dovoljno zastupljeni u razrednoj nastavi („Nisu dovoljno zastupljeni, ali jednostavno nemam vremena.“; „Smatram da nisu dovoljno zastupljeni jer učitelji nemaju dovoljno vremena za njihovu veliku upotrebu.“; „Nisu dovoljno zastupljeni jer jednostavno nemam vremena. Ne mogu ih često koristiti jer imam puno učenika u razredu i teško mi ih je svih angažirati da rade.“). Troje učitelja navelo je da je nedovoljna educiranost

učitelja, također, jedan od razloga nekorištenja dramskih postupka („Mislim da nisu dovoljno zastupljeni. Učitelji ih često krenu upotrebljavati, a nisu dovoljno educirani i tada dolazi do pogreške.“, „Smatram da nisu dovoljno zastupljeni jer nismo dovoljno educirani o dramskim postupcima.“, „Zastupljeni su onoliko koliko ih učiteljica/učitelj koristi. Općenito, mislim da nisu. Učiteljicama/učiteljima potrebna je edukacija o dramskom odgoju jer na fakultetima nisu stekli potrebne kompetencije. Do sada su se educirali uglavnom prema afinitetima, sklonostima i željama na seminarima koji su bili povremeno organizirani. Osim toga, provođenje dramskoga odgoja u nastavnome procesu iziskuje dodatne pripreme i pronalaženje odgovarajuće literature.“). Troje ispitanika navelo je (iako smatraju da dramski postupci općenito nisu dovoljno zastupljeni), da su na njihovim satima dramski postupci dovoljno zastupljeni („Smatram da su dovoljno zastupljeni osobno u mom radu jer ih često koristim.“, „Ovisi od učitelja do učitelja. Konkretno što se tiče mene, dovoljno su zastupljeni.“, „Smatram da ih ja dovoljno koristim, a općenito mislim da nisu dovoljno zastupljeni.“).

Polovina učitelja smatra se dovoljno kompetentnim za provođenje dramskih postupaka jer su se educirali na različitim seminarima i edukacijama („Većim dijelom se smatram kompetentnom jer sam se redovito educirala.“, „Smatram se kompetentnom jer radim na svome stručnom usavršavanju.“, „Smatram se kompetentnom jer sam prošla dosta edukacija.“, „Osobno mislim da sam kompetentna jer sam prošla dosta seminara o dramskim postupcima.“). Ostatak učitelja smatra se djelomično kompetentnim i nekompetentnim („U nekoj mjeri sam kompetentna, ali mislim da bih mogla još toga naučiti.“, „Ne smatram se baš kompetentnom, nisam prošla nekakve edukacije pa se sama snalazim.“, „Smatram se donekle kompetentnom, ali mogla bih se još više educirati.“, „Ne smatram se dovoljno kompetentnom.“).

Prednosti izvođenja dramskih postupaka u razrednoj nastavi su mnogobrojne, a nedostaci su minimalni. Učenici uživaju sudjelovati u dramskim postupcima, vole glumiti, uče o svakodnevnim situacijama, aktivniji su i osjećajni („Prednosti su što djeca izraze svoje osjećaje i nešto što ih muči kroz glumu, a da toga nisu ni svjesni.“, „Prednost je što svi učenici sudjeluju, kroz zanimljiv i pristupačan način se nešto nauči i riješi se problem.“, „Prednosti su što je djeci draža življa riječ i stjecanje znanja kroz igru i pokret. Djeca se oslobađaju straha, uče, a ne znaju da uče. Utječu na kritičko mišljenje, razvoj samopouzdanja, na razvijanje govornog aparata. Imala sam učenika koji nije bio govornik hrvatskoga jezika pa smo upravo kroz te igre i dramu postigli da bolje govori.“, „Prednosti su jer se vrlo kratkom vremenskom roku postigne jako mnogo. Cilj dramskih tehnika je staviti učenike u situaciju iz svakodnevnoga života te da djeca na svojoj koži osjete kako je biti netko drugi. Primjerenije je nekada koristiti dramske tehnike nego standardne testove za procjenu npr. pročitivosti lektire (upotrebljavajući

tunel savjeta, kroz pantomimu, žive slike itd.).“ „Dramski odgoj kod djeteta pobuđuje osjećaje, razvija govorne i izražajne sposobnosti, potiče maštu i sposobnost zamišljanja i stvaranja; razvija motoričke sposobnosti i 'govor tijela', društvenu svijest. Djeca razvijaju (samo)kritičnost, odgovornost, toleranciju, humanost, samopouzdanje. Dramski odgoj pomaže im razumjeti međuljudske odnose i ponašanje, uči ih surađivati, cijeniti sebe i druge.“). Dramski postupci utječu na učenikovu kreativnost, motivaciju, slobodu izražavanja i na oslobađanje od straha („Dramske igre, vježbe, tehnike, postupci pomažu učenicima jer se kroz dramski izraz djeca „oslobađaju”, lakše izražavaju svoje osjećaje, uče se toleranciji, strpljenju, opušteniji su u izražavanju.. Radom u skupinama jačaju socijalne vještine.“ „Djeca čim se igraju su sretnija i opuštenija i nesvjesno uče. Mi kao učitelji postignemo cilj, a djeca toga nisu ni svjesna.“). Svi učitelji složili su se da dramski postupci imaju mnogo prednosti. Glavni je nedostatak upotrebe dramskih postupaka vrijeme. Većina učitelja smatra da je nedostatak to što dramski postupci zahtijevaju više vremena koje učitelji razredne nastave nemaju („Nedostatak je možda jedino vrijeme.“ „Nedostatak je vrijeme.“ „Jedini nedostatak je manjak vremena.“). Nekoliko učitelja smatra da nedostataka nema, a kao ostali nedostaci navode se i nedovoljna educiranost učitelja, buka, nesudjelovanje svih učenika i loša opremljenost škole („Mislim da izvođenje dramskih tehnika nikako ne može imati nedostataka. Učitelji se često pravdaju nedostatkom vremena, ali to ne mora biti tako.“ „Nedostatak je vrijeme koji je ograničavajući faktor i nedovoljna educiranost učitelja.“ „Nedostatak je možda loša opremljenost škole, ali to i nužno nije nedostatak jer onda djeca sama mogu napraviti lutke.“ „Nema nedostataka, jedino bude nekada žamora i buke.“ „Nedostatak bi bio to što su neki dramski postupci pasivni, odnosno ne mogu svi učenici sudjelovati.“ „Nedostatak je to što ne mogu sve učenike privući da sudjeluju. Ista skupina djece se nameće, a neka djeca ne žele sudjelovati.“).

Izvođenje dramskih postupaka u razrednoj nastavi zahtijeva veću pripremu. Trinaest učitelja smatra da se za izvođenje dramskih oblika u razrednoj nastavi, učitelj treba više pripremiti nego za izvođenje „običnoga“ sata („Treba se pripremiti malo više, ali nije to nešto prezahtjevno, da se ne bi moglo koristiti.“ „Treba se malo više pripremiti, u običnome satu je lakše, a sada moraš biti spreman na drukčiji sat.“ „Da, apsolutno se treba više pripremiti. Jer jedino što možeš biti u razrednoj nastavi je voditelj i to zahtijeva veliku pripremu.“ „Treba se puno više pripremiti jer učitelj treba naći neku tehniku i temu koja će djeci biti zanimljiva.“). Jedan ispitanik smatra da nije potrebna veća priprema, već veća edukacija učitelja („Ne smatram da je potrebna neka veća priprema, ali se potrebno educirati. Kada se učitelji educiraju, sama realizacija postaje lakša.“). Preostali ispitanik smatra da se za izvođenje dramskih

postupaka ne treba više pripremiti („Ne smatram. Mi se pripremimo, a djeca nas odvedu u nekom drugom smjeru. Često mi se dogodi da kada se manje priprelim, sat bude uspješniji.“).

7.2. Razmišljanja o procesnoj drami

Više od polovine učitelja susrelo se s pojmom procesne drame. Pet učitelja nikada se nije susrelo s pojmom procesne drame, dok je dvoma učiteljima pojam bio poznat, ali nisu bili baš sigurni što to znači. Na temelju odgovora ispitanika, postavljali smo daljnja pitanja koja su se razlikovala ovisno o tome jesu li učitelji upoznati s pojmom procesne drame. Učiteljima koji nisu bili upoznati s pojmom procesne drame ukratko je objašnjeno što je procesna drama i bio im je pročitana primjer jedne procesne drame. Na temelju definicije i primjera, učitelji su odgovarali na pitanja. Svi učitelji koji nisu bili upoznati s pojmom procesne drame smatraju da bi se ona mogla upotrebljavati u razrednoj nastavi („Procesna drama može se upotrebljavati u razrednoj nastavi, ali ne prečesto. Može se upotrijebiti i u različitim predmetima. Smatram da tako učenicima mogu približiti određene situacije i da oni mogu razmišljati kako se ponašati i kako spasiti nekoga i sl.“, „Može se upotrebljavati, djeca reagiraju u trenutku i to je jako zanimljivo.“). Učiteljima se, također, svidio i primjer procesne drame te bi ga rado upotrijebili u svome razredu („Primjer me podsjeća na lekturu *Eko Eko*. U nižim razredima bih ga malo pojednostavnila, ali bih ga koristila.“, „Primjer mi se čini baš zanimljiv. Mislim da bi se djeca zainteresirala i da bismo ih potakli na kreativnost i maštu.“, „Primjer je odličan jer na ovaj način možemo vidjeti kako djeca razmišljaju.“). Učitelji su se složili da bi procesnu dramu upotrebljavali u nastavi Hrvatskoga jezika, ali kada bi se bolje educirali („Koristila bih procesnu dramu jer razvija maštu i mislim da bi se učenicima svidjela. No, treba se bolje educirati kako je primjenjivati.“, „Upotrebljavala bih procesnu dramu, ali kada bih se dovoljno educirala.“, „Mislim da bih definitivno upotrebljavala procesnu dramu.“). Procesna drama korisna je za učenike, potiče kreativnost, maštu i emocije („Procesna drama korisna je jer možemo vidjeti kako djeca razmišljaju u određenom trenutku.“, „Procesna drama potiče kreativnost, djeca tako mogu maštati i razmišljati izvan okvira.“, „Korisna je jer razvija emocije, maštu i kreativnost.“). Možemo zaključiti da su učitelji pozitivno reagirali na procesnu dramu. Učitelji bi rado upotrebljavali procesnu dramu kada bi se bolje educirali kako je upotrebljavati jer smatraju da bi ona bila korisna za djecu.

Učitelji koji su bili upoznati s pojmom procesne drame također smatraju da se ona može upotrebljavati u razrednoj nastavi. Procesna je drama zanimljiva, pomaže u izražavanju i razvija kreativnost („Procesna drama može se upotrebljavati u razrednoj nastavi i ona je poželjna. Kao što ste rekli, u procesnoj drami se igramo, sami proživljavamo i doživljavamo, promišljamo i

stvaramo nešto novo. Svi smo uključeni. Najbolji način za učenje!“ , Može se upotrebljavati, pogotovo neke njene etape, odnosno epizode. Djeci je to zanimljivo i rado sudjeluju.“, „Itekako se procesna drama može upotrebljavati. Često u uvodnome dijelu, u poticaju dajemo na taj način djeci da zamisle npr. livadu, kukce, razgovaramo kako su se osjećali, što su sve vidjeli i onda se vraćamo u stvarni svijet.“). Nekoliko ispitanica smatra da se procesna drama može upotrebljavati, ali da ona zahtijeva veliku pripremu za koju oni često nemaju vremena („Procesna drama može se upotrebljavati, ali mi učitelji nemamo dovoljno sati za njenu obradu.“, „Procesna se drama može upotrebljavati, ali jako teško i uz veliku pripremu.“, „Može se upotrebljavati, ali ne znam koliko se često upotrebljava. Treba napraviti tematski dan i sve to povezati. Nisu svi učitelji željni to koristiti i nisu kreativni.“). Većina učitelja upotrebljavalo je procesnu dramu u svome razredu. No, iz njihovih odgovora možemo zaključiti da su upotrebljavali dijelove procesne drame, odnosno njezine etape. Često bi je upotrebljavali za uvodni dio i za stvaralački zadatak („Upotrebljavala sam neke dijelove procesne drame. Npr. povezali smo lektiru *Eko Eko* s Prirodom i društvom pa su djeca pisala svoje parole za očuvanje, izmišljali vlastiti jezik.“, „Upotrebljavala sam procesnu dramu najčešće u uvodnome dijelu kada vođenom fantazijom vodim djecu u neki nestvarni svijet. Nakon toga zahtijevam razgovor, mijenjanje uloga ili stvaralački rad.“, „Upotrebljavala sam procesnu dramu kroz obradu lektire., čak i kroz jezik (npr. djeca su bila imenice, glagoli i pridjevi). Najčešće kroz motivaciju i završni dio.“). Samo je dvoje učitelja upotrebljavalo procesnu dramu u njezinu pravom smislu („Koristila sam procesnu dramu, nekoliko puta. Učenike sam procesnom dramom provela kroz *Plesnu haljinu žutog maslačka* Sunčane Škrinjarić, *Djevojčicu sa žigicama* Hansa Christiana Andersena, *Samoživog diva* Oscara Wildea... Priče su oživjele u učionici jer su učenici sami sudjelovali u kreiranju kroz dramske postupke, slikanje, pisanje, pokret, pjevanje, glazbu... Važno je priču koju pričamo „prekinuti“ u pravom trenutku te djecu motivirati da preuzmu uloge i na taj način prijeđu u zamišljeni dramski svijet. Obično planiram dva-tri sata za provedbu.“, „Općenito obrađujem bajke kroz procesnu dramu. Uglavnom bih koristila cijeli jedan integrirani dan za procesnu dramu.“). Učitelji ne upotrebljavaju procesnu dramu često. Najčešće provode njezine etape u uvodnome dijelu i u stvaralačkome zadatku i na satima lektire i književnosti („Kroz igru znam izvoditi procesnu dramu, odnosno njene dijelove. Ovisno o vremenu i razredu.“, „Upotrebljavam etape procesne drame u lektiri i književnosti. Upotrebljavali smo tekst *Branko putuje u prošlost* pa smo tu zamišljali da su djeca bila u prošlosti Splita. Branko se vratio u 3. i 4. stoljeće u Split pa sam to povezala s prirodom i društvom i pismeno su se izražavali.“, „Često u uvodnome dijelu sata i kao stvaralački zadatak provodim etape procesne drame.“). Dva učitelja koja su upotrebljavala procesnu dramu u

pravome smislu upotrebljavaju procesnu dramu ovisno o prilici i razredu („Nastojala sam u školskoj godini provesti s učenicima barem jednu procesnu dramu.“, „Kad god sam osjetila priliku upotrebljavala sam procesnu dramu. Recimo u 2. razredu češće jer se obrađuju bajke, a one su mi pogodne za provođenje.“). Učenici jako pozitivno reagiraju na procesnu dramu. Oni rado sudjeluju te bi je rado upotrebljavali i češće („Djeci je zanimljivo kada je sat drukčiji i odmah rado sudjeluju.“, „Učitelj je ravnopravni sudionik, djeca nemaju pritisak publike. Procesna drama je spontani proces kojeg djeca stvaraju. Nema krivih odgovora i kvalitetnije se dođe do cilja.“, „Djeci je drago sudjelovati. Procesna drama utječe na maštu, emocije i slobodu izražavanja.“, „Učenici uživaju u procesnoj drami jer su aktivnosti u kojima sudjeluju raznolike, svi učenici su aktivno uključeni, slobodno se izražavaju. Djeca vole zamišljene svjetove, zamišljena mjesta i likove, vole putovati u prošlost. Osjećaju se važno jer su doprinijeli kreiranju dramskih situacija, oslikavali kulise, pisali, opisivali i sl. Sami su osmišljavali mjesto na kojem se odvija radnja.“, „Djeca odlično reagiraju, njima je drago i oni bi to češće radili.“).

7.3. Razmišljanja o forum-kazalištu

Učitelji razredne nastave u većini nisu upoznati s pojmom forum-kazališta. Šestero učitelja upoznalo se s pojmom forum-kazališta na dodatnim seminarima i edukacijama. Na temelju odgovora ispitanika, postavljali smo daljnja pitanja koja su se razlikovala ovisno o tome jesu li učitelji upoznati s pojmom forum-kazališta. Učiteljima koji nisu bili upoznati s pojmom forum-kazališta ukratko je objašnjeno što je forum-kazalište i kako ga upotrebljavati. Na temelju definicije i primjera, učitelji su odgovarali na pitanja. Učitelji bi rado upotrebljavali forum-kazalište u nastavi Hrvatskoga jezika i u razrednoj nastavi te zapravo većina njih rješava probleme i sukobe u razredu na sličan način („Da, upotrebljavala bih forum-kazalište. Zapravo sam kroz sat razrednika s učenicima radila nekakve radionice gdje bi učenici odglumili nekakvu situaciju pa bi razgovarali o tome.“, „Upotrebljavala bih forum-kazalište. Slično sam zapravo i radila. Tako s djecom i rješavam sukobe, ali više kroz priču, ne kroz glumu.“, „Naravno da bih upotrebljavala forum-kazalište. Zapravo to i radim s djecom na satu razrednika, mijenjamo uloge da budemo žrtve i tlačitelji. Izvlačimo pouke, rješavamo probleme, glumimo i razgovaramo.“, „Upotrebljavala bih forum-kazalište, pogotovo na satu razrednika. Zapravo sam to i slično radila, ali kroz razgovor.“). Možemo zaključiti da učitelji upotrebljavaju radionice koje imaju elemente forum-kazališta. Nekoliko učitelja navelo je da bi rado upotrebljavali forum-kazalište, ali smatraju da im nedostaje bolje edukacije („Definitivno bih upotrebljavala forum kazalište, kada bih se bolje upoznala s time mislim da bi bilo jako korisno.“, „Trebalo biti jako oprezan i bolje educiran za upotrebu forum-kazališta. Smatram da učitelji trebaju biti dobro

educirani te završiti nekakav tečaj. Mi učitelji nismo dovoljno educirani.“, „Upotrebljavala bih forum-kazalište, no nedostaje mi znanja. Mislim da sam i bila na seminaru o tome, ali sam zaboravila.“). Učitelji su se složili da je forum-kazalište korisno za učenike jer svi sudjeluju i rješavaju probleme („Mislim da je forum kazalište korisno. Učenicima bi to bilo zanimljivo jer je drukčije i sami moraju tražiti rješenja.“, „Smatram da je forum-kazalište korisno jer su učenici svi uključeni i pridonose rješavanju problema.“, „Smatram da je korisno, ali treba biti oprezan u biranju tema koje bi se obrađivale. Sva djeca mogu sudjelovati i izraziti svoje emocije.“, „Naravno da je forum-kazalište korisno, čak me i podsjeća na *Parlaonicu*²⁸. Svatko daje svoje argumente za i protiv i kako bi reagirao.“, „Učenici su kao male spužve i sve upijaju. S forum-kazalištem bismo mogli obogatiti nastavu, da bude zanimljivija i manje suhoparna.“). Učitelji, također, smatraju da bi uz pomoć forum-kazališta mogli riješiti aktualne probleme u razredu („Naravno da bismo mogli ovako riješiti probleme u razredu. Na Satu razrednika često i pričamo o problemima, ali se uključe samo neki učenici. Na ovaj način bi se mogla uključiti sva djeca i riješiti sve probleme.“, „Naravno da možemo riješiti probleme uz pomoć forum kazališta jer na jedan slikoviti način djeca uoče različite probleme.“, „Možemo riješiti probleme upotrebljavajući forum-kazalište. Najčešće rješavamo probleme nasilja na satu razrednika na sličan način.“).

Učitelji koji su bili upoznati s pojmom forum-kazališta, smatraju da se ono može upotrebljavati u nastavi Hrvatskoga jezika („Mislim da se forum-kazalište može provoditi na nastavi Hrvatskoga jezika. Književnoumjetnički tekstovi obiluju problemskim situacijama koje bi nam mogle poslužiti kao poticaj za ovu aktivnost.“, „Smatram da se forum-kazalište može upotrebljavati u razrednoj nastavi jer sva djeca sudjeluju te zajedno mogu doći do rješenja problema.“, „Mislim da se forum-kazalište može upotrebljavati u nastavi Hrvatskoga jezika, ali pojednostavnjeno.“). Ipak, jedan učitelj smatra da forum-kazalište ne bi upotrebljavao u nastavi Hrvatskoga jezika („Forum-kazalište ne bih baš upotrebljavala jer smatram da treba viši način razmišljanja djece. Kod djece je to teško motivirati i potaknuti. Zahtjevnija mi je od procesne drame.“). Učitelji forum-kazalište u pravome smislu riječi uglavnom ne upotrebljavaju. Oni najčešće upotrebljavaju mijenjanje uloga i razgovor za rješavanje problema („Elemente forum-kazališta smo upotrebljavali kada sam integrirala Sat razrednika sa satom Prirode i društva (npr. prehrana i rугanja djeci). Odglumili bismo scene rугanja pa smo razgovarali kako se netko

²⁸ *Parlaonica* je emisija za mlade koja se počela emitirati 1992. godine. U emisiji se upotrebljavaju debate, argumenti, moderatori, sud porote, zajedno s gostima stručnjacima za temu o kojoj je riječ. Učenici sami izabiru teme za razgovor, osmišljavaju videopriloge i predlažu goste koji će im pomoći u argumentaciji stavova (dostupno na: <https://mojtv.hr/emisije/18392/parlaonica.aspx>).

osjeća. Često bi i debatu koristili. Pravo forum-kazalište bih upotrebljavala kada bih bila bolje upoznata s njim.“, „Nisam upotrebljavala pravo forum-kazalište, već nekakav oblik izmjene uloga na satu razrednika. S učenicima bih definirala problem (najčešće problem nasilja) pa bismo ga odglumili i rješavali. Učenici bi izlagali svoja pozitivna i negativna iskustva.“, „Upotrebljavala sam forum-kazalište djelomice, modificirano, kada se učenici uživljavaju u uloge likova iz književnih tekstova, primjerice Ružno pače, Pipi Duga Čarapa.“, „Zapravo na Satu razrednika slično i upotrebljavam kada učenici daju sugestije kako riješiti nekakav problem.“). Jedan učitelj naveo je da učenici često daju slična rješenja kako riješiti neki problem pa bi to upravo bio nedostatak forum-kazališta („Smatram da kada bi učenici trebali nešto promijeniti, jedna skupina promijeni, a onda poslije nedostaje ideja, učenici ne daju nova rješenja.“). Dvoje učitelja navelo je da su upotrebljavali forum-kazalište u pravom smislu („Upotrebljavala sam prevenciju nasilja putem forum-kazališta za jedan projekt. Odglumili smo situacije nasilja preko interneta. Djeca su se upoznali s prednostima i nedostacima interneta.“, „Upotrebljavam ga na Satu razrednika. Jako je dobro kada se dogodi nekakva situacija u razredu pa je putem forum kazališta odglumimo i tražimo rješenja.“). Forum-kazalište jako je korisno za učenike („Smatram da je forum-kazalište korisno jer sva djeca sudjeluju, iskazuju svoje osjećaje te moraju razmišljati kako bi riješili neki problem.“, „Forum-kazalište je korisno jer učenici aktivnim sudjelovanjem dolaze do rješenja problemskih situacija. Razmišljaju o ponašanju likova te njihova ponašanja projiciraju u svakodnevni život. Samostalno dolaze do razrješenja, mijenjaju loša ponašanja, iznose mišljenja. Tehnika je vrlo korisna.“, „Naravno da je forum-kazalište korisno. Učenici izlažu svoja iskustva, mišljenja i stavove te kritički razmišljaju.“, „Kao i kod svih dramskih tehnika, učenici su opušteniji, rado sudjeluju, rješavaju taj problem i nauče nešto novo.“).

8. Rasprava

Rezultati provedenoga istraživanja pokazuju da o pojedinim temama i postavljenim pitanjima o dramskim postupcima, procesnoj drami i forum-kazalištu učitelji imaju jednaka razmišljanja, a za pojedine pojmove daju potpuno različita mišljenja i suprotne odgovore.

Kada je riječ o upotrebi dramskih postupaka u radu učitelja, možemo zaključiti da ih većina učitelja upotrebljava i to najviše pantomimu. Prilikom ispitivanja mogli smo primijetiti da nekoliko učitelja nije znalo što bi to sve spadalo u dramske postupke, odnosno igre, tehnike i vježbe. Zapravo, to uopće nije čudno jer kao što Rimac Jurinović (2016) navodi postoji terminološka zbrka u definiranju pojmova koji se tiču dramskoga odgoja. Dakle, upravo zbog toga nije zabrinjavajuće što učitelji ne znaju definirati dramske postupke. Kada smo učiteljima nabrojili neke dramske postupke, odnosno tehnike, vježbe i igre, učitelji su ih prepoznali i znali su reći koje postupke upotrebljavaju. U svome istraživanju o mišljenju učitelja razredne nastave o primjeni dramskih postupaka u nastavi Hrvatskoga jezika Vukojević (2016) navodi da učitelji imaju pozitivno mišljenje o primjeni dramskih postupaka u nastavi Hrvatskoga jezika i ukazuju na činjenicu da za to ne postoje nikakve prepreke u njihovoj učestaloj primjeni. Međutim, rezultati istraživanja (Vukojević, 2016) pokazuju da se potreba za formalnim i dodatnim obrazovanjem može smatrati značajnim čimbenikom nedovoljno česte primjene u nastavnoj praksi. Time se ukazuje na potrebu da se buduće učitelje tijekom njihova formalnog obrazovanja sustavnije upozna s dramskim odgojem i njegovim oblicima učenja i poučavanja. Dakle, mogli bismo zaključiti da se dramski postupci ne upotrebljavaju često u razrednoj nastavi te da učitelji nisu dovoljno educirani za njihovu upotrebu. Nadalje, Vukojević (2017) je u svome radu ispitala procjene učitelja primarnog obrazovanja na području Republike Hrvatske o kompetencijama i preprekama pri izvođenju dramskih postupaka u nastavi Hrvatskoga jezika. Rezultati su pokazali kako učitelji procjenjuju da se primjenom dramskih postupaka kod učenika mogu razviti različite kompetencije. Međutim, nedostatak osposobljenosti, znanja i smjernica za provedbu dramskih postupaka u nastavi Hrvatskoga jezika prepreka je za njihovu učestalu primjenu u odgojno-obrazovnom procesu. Ovim istraživanjem potvrdili smo da iako nekoliko učitelja svakodnevno upotrebljava dramske postupke u svome radu, većina ih i dalje rijetko upotrebljava. Najčešće ih upotrebljavaju u uvodnome dijelu sata i za stvaralački zadatak i pri obradi lektire. Što se tiče upotrebe dramskih postupaka, najviše se upotrebljavaju na satu Hrvatskoga jezika, Prirode i društva te Satu razrednika. Svi su učitelji potvrdili da dramski postupci nisu dovoljno zastupljeni u razrednoj nastavi i nekoliko njih se složilo da nisu dovoljno educirani za njihovu upotrebu. Zanimljivo je da se polovina učitelja smatra kompetentnim u

poznavanju dramskih postupaka. Nekoliko učitelja koji se smatraju kompetentnima u poznavanju dramskih tehnika naveli su i da dramski postupci nisu dovoljno zastupljeni u razrednoj nastavi, ali da ih oni svakodnevno upotrebljavaju. Ovo istraživanje može potvrditi rezultate istraživanja Vukojević (2016, 2017) jer su učitelji nabrojili mnoge prednosti dramskih postupaka. Učitelji su nabrojili kako upotreba dramskih postupaka pomaže djeci izraziti osjećaje, oslobađa ih od straha te uz pomoć njih djeca razvijaju kritičko i kreativno mišljenje te samopouzdanje. Dakle, učitelji su prepoznali i potvrđuju Krušićevu (1997: 2) izjavu kako dramski odgoj pomaže djetetu da: izrazi i razvija svoje osjećaje, sklonosti, sposobnosti i stavove; razvija govorne i izražajne sposobnosti i vještine, razvija maštu; stekne i razvija društvenu svijest; razvija humana moralna uvjerenja; stekne sigurnost i samopouzdanje; razumije međuljudske odnose i ponašanje; nauči se surađivati, cijeniti sebe i druge. Navedenim možemo potvrditi hipotezu da učitelji dramski odgoj smatraju jako korisnim u razrednoj nastavi. Jedina mana koju su učitelji naveli bila je vrijeme. Naime, učitelji smatraju da izvođenje dramskih postupaka zahtijeva jako veliku pripremu i da često nemaju vremena upotrebljavati dramske postupke u svome radu. Nekoliko ispitanika smatra da nedostataka nema, a kao ostali nedostaci navode se i nedovoljna educiranost učitelja, buka, nesudjelovanje svih učenika i loša opremljenost škole. Rezultati ovoga istraživanja potvrđuju rezultate istraživanja kojeg je provela Vukojević (2017). Rezultati istraživanja (Vukojević, 2017) ukazuju na procjene učitelja o preprekama koje se javljaju pri izvođenju dramskih postupaka, a to su: nedostatak osposobljenosti, organizacijski faktori, nedostatak podrške te problemi vezani uz učenike. Dakle, unatoč nekim učiteljima koji svakodnevno upotrebljavaju dramske postupke, dramski postupci rijetko se upotrebljavaju u razrednoj nastavi i time smo potvrdili pretpostavljenu hipotezu. Što se tiče hipoteze o nedovoljnoj informiranosti učitelja o dramskim postupcima, djelomično ju možemo opovrgnuti. Naime, kao što smo već naveli, postoji terminološka zbrka u dramskom odgoju tako da ne možemo zamjeriti nekim učiteljima što nisu „na prvu“ znali navesti što bi to dramski postupci bili. Možemo zaključiti da nedostaje educiranosti učitelja o dramskim postupcima, no učitelji ipak znaju velik broj dramskih postupaka.

Kada bismo uspoređivali upoznatost učitelja s pojmovima procesne drame i forum-kazališta, zaključili bismo da su učitelji manje upoznati s pojmom forum-kazališta. Zapravo je ovaj zaključak neobičan jer Gruić (2002) navodi forum-kazalište kao dramsku tehniku koja se upotrebljava u procesnoj drami. Također je zanimljivo kako je samo jedna ispitanica na pitanje koje dramske postupke upotrebljava navela procesnu dramu i forum-kazalište. Nadalje, bez obzira na to jesu li se prvi put susreli s procesnom dramom i forum-kazalištem, svi učitelji

potvrđuju dobrobiti procesne drame i forum-kazališta za djecu. Učitelji navode kako procesna drama razvija kreativnost, maštu te potiče djecu na izražavanje emocija. Djeca pozitivno reagiraju na procesnu dramu i vole zamišljene svjetove, zamišljena mjesta i likove i putovati u prošlost. Istraživanje koje je provela Rimac Jurinović (2018) potvrđuje da učenici imaju pozitivan stav o primjeni procesne drame u odgojnome radu učitelja i škole. Ovim istraživanjem učitelji su potvrdili da djeca pozitivno reagiraju na procesnu dramu. Dakle, zašto ne upotrebljavati procesnu dramu? Većina učitelja navela je da upotrebljavaju procesnu dramu u svome radu, ali iz njihovih odgovora možemo zaključiti da su upotrebljavali neke dramske tehnike ili epizode procesne drame, a ne procesnu dramu u cijelosti. Izuzev toga, dvoje je učitelja upotrebljavalo procesnu dramu „u pravom smislu“. Učitelji ne upotrebljavaju procesnu dramu često, a kada jesu onda je to u uvodnome dijelu sata, kao stvaralački zadatak i prilikom obrade lektira. Nedovoljna educiranost jedan je od razlog zašto učitelji ne upotrebljavaju procesnu dramu često, a drugi je razlog nedostatak vremena.

Učitelji su manje upoznati s pojmom forum-kazališta nego s pojmom procesne drame. Učitelji koji upotrebljavaju forum-kazalište upotrebljavaju ga za rješavanje sukoba. Zaključujemo da učitelji nisu upoznati s pojmom forum-kazališta, ali zapravo ga na jedan sličan način upotrebljavaju. Najčešće je to na Satu razrednika kada kroz glumu, mijenjanje uloga i razgovor rješavaju probleme u razredu. Kao i do sada, nedostatak upotrebe forum-kazališta i ostalih dramskih postupaka „leži“ u nedostatku edukacije učitelja. Učitelji su se složili da je forum-kazalište odlično za rješavanje problema i prikaz realnih situacija. Uz pomoć njega učenici dolaze do razrješenja, mijenjaju loša ponašanja te iznose vlastita mišljenja. Jedan se učitelj ne slaže s upotrebom forum-kazališta u razrednoj nastavi jer smatra da je zahtjevniji od procesne drame jer da zahtijeva viši način razmišljanja. Nadalje, učitelj navodi još jedan nedostatak forum-kazališta, a to je da učenici često daju isto rješenje za problem. Kao i kod procesne drame, samo dvoje učitelja upotrebljava forum-kazalište u „pravome obliku“.

Dakle, možemo zaključiti da su učitelji bolje upoznati s terminom procesne drame od forum-kazališta te smo time opovrgnuli pretpostavljenu hipotezu jer smo smatrali da su učitelji jednako nedovoljno upoznati s procesnom dramom i forum-kazalištem. Djelomično možemo opovrgnuti i posljednju hipotezu jer iako samo dvoje učitelja upotrebljava i procesnu dramu i forum-kazalište u pravom smislu, ostatak učitelja upotrebljava dijelove procesne drame i sličan oblik forum-kazališta u razredu. Na kraju, možemo zaključiti i potvrditi posljednju hipotezu da učitelji smatraju da je dramski odgoj koristan za djecu u razrednoj nastavi.

9. Zaključak

Mnoga istraživanja potvrđuju velike dobrobiti dramskoga odgoja. Pomoću dramskoga odgoja, djeca i odrasli razvijaju svoje sposobnosti, vještine, izražavanje i upoznaju se sa stvarnim životom. Važno je uočiti da dramska umjetnost ne mora uvijek biti povezana s izvedbom pred publikom, već ona može imati drugačije ciljeve, kao npr. odgoj, razvoj kreativnost i kritičkog mišljenja, razvijanje zajedništva, oslobađanje od straha, izražavanje i sl. Svjedoci smo nedovoljne upotrebe dramskih postupaka u razrednoj nastavi, ali i u odgojno-obrazovnome sustavu općenito. Zbog čega je to tako? Iako se dramski postupci mogu upotrebljavati u svim predmetima, većinom su povezani s nastavom Hrvatskoga jezika. Ako znamo da dramski postupci pomažu djeci u izražavanju i razvijanju njihove kreativnost, zašto ih onda ne upotrebljavati češće? Jedan je od razloga, kako su naveli učitelji, nedostatak vremena. Većina učitelja se složila da je riječ o njihovoj nedovoljnoj educiranosti. Ako ih se bolje educira o upotrebi dramskih postupaka, bit će im lakše upotrebljavati ih i neće morati puno planirati takve aktivnosti.

Dakle, ovo je istraživanje ispitalo mišljenja učitelja o dramskim postupcima te upotrebi procesne drame i forum-kazališta kao relativno novih pojmova. Možemo zaključiti da učitelji smatraju kako dramski postupci, procesna drama i forum-kazalište mnogo pridonose nastavi i učenicima, no bez obzira na to, rijetko se upotrebljavaju. Kao što smo već naveli, budući da postoji terminološka zbrka oko termina koji se tiču dramskoga odgoja, učitelji nisu krivi što ne znaju točnu podjelu dramskih postupaka. Iako je polovina učitelja za sebe izjavilo da su kompetentni u poznavanju dramskih postupaka i njihovoj upotrebi, ipak izgleda da to u stvarnosti tako nije. Naime, upotreba dramskih postupaka u nastavi ne mora zahtijevati cjelodnevno planiranje, već nekoliko minuta. Kao što je jedan učitelj naveo prilikom intervjua, važno se educirati pa će planiranje nastave koja je obogaćena dramskim postupcima ići jako brzo. Istraživanjem smo opovrgnuli tezu da su učitelji jednako nedovoljno upoznati s pojmovima procesne drame i forum-kazališta. Naime, iako Gruić (2002) navodi forum-kazalište kao dramsku tehniku koja se upotrebljava u procesnoj drami, samo je nekoliko učitelja znalo za pojam forum-kazališta. Zanimljivo je što zapravo dosta učitelja upotrebljava dijelove procesne drame i sličan oblik forum-kazališta u razrednoj nastavi. Svi su se složili u tome da procesna drama i forum-kazalište imaju velike dobrobiti za djecu. „U pravome“ smislu riječi, procesnu dramu upotrebljava samo dvoje učitelja, kao i forum-kazalište. Stoga; možemo zaključiti da su učitelji voljni prihvatiti nove termine dramskih postupaka i dodatno se educirati za njihovu upotrebu.

10. Literatura

- Balić, D. i Dragović, S. (2013). Dramski odgoj – način iskustvenog, djelatnog učenja. Primjer dobre prakse: Kazališni studio mladih varaždinskog HNK-a. *Hrvatski časopis za odgoj i obrazovanje*, Vol. 15 No. 1, 191-209.
- Basara, M. i Šimac, R. (2009). Procesna drama kao učenje za život. *Glasilno hrvatskog centra za dramski odgoj*. Zagreb: god. XI., br. 16, 29-32.
- Blažeka, S., Janković, J. i Rambousek, M. (2002). Dramske tehnike u prevenciji poremećaja u ponašanju i funkcioniranju djece i mladih. *Ljetopis socijalnog rada*, Vol. 7 No. 2, 197-222. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/3732> Pristupljeno: 6. kolovoza 2021.
- Blažeka Kokorić, S., Majdak, M., Rumenović, T. (2011). Primjena odgojne drame u radu s maloljetnim počiniteljima kaznenih djela. *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 19 (1), 99-110. Dostupno na: <http://hrcak.srce.hr/67796> Pristupljeno: 6. kolovoza 2021.
- Boal, A. (2002). *Games for Actors and Non-Actors*. London: Routledge.
- Bojović, D. (2013). *Više od igre – ispričaj mi priču: dramske metode u radu s djecom*, Split: Harfa.
- Bowell, P. and Heap, B. (2013). *Planning process drama, Enriching teaching and learning*, second edition. London: Routledge.
- Čosić, D. (2018). *Prikaz potencijala odgojne drame u radu s djecom i mladima s problemima u ponašanju*. Diplomski rad. Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet. Dostupno na: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:723236> Pristupljeno: 6. kolovoza 2021.
- Fileš, G. i sur. (2008). Zamisli, doživi, izrazi! U: Lugomer, V. (ur.) *Dramske metode u nastavi hrvatskoga jezika*. Zagreb: Hrvatski centar za dramski odgoj.
- Freire, P. (2002). *Pedagogija obespravljenih*. S. Bingula, Zagreb: Odraz. Dostupno na: <https://www.odraz.hr/wp-content/uploads/2020/09/paulo-freire-pedagogija-obespravljenih.pdf> Pristupljeno: 6. kolovoza 2021.
- Gašparović, T (2002). *Suvremeno propitkivanje klasika* (9. međunarodni festival malih scena). Kazalište. Rijeka: br. 9-10; 38-45. Dostupno na: http://www.hciti.hr/web/wp-content/uploads/kazaliste_09-10_cb.pdf Pristupljeno: 6. kolovoza 2021.
- Govas, N., Kakooudaki, G. i Miholić, D. (2007). *Drama/Theatre & Education in Europe*. Hellenic Theatre/Drama & Education Network and the Croatian Centre for Drama Education IDEA. Dostupno na:

https://issuu.com/theatroedu/docs/idea_booklet_pdfkeimeno_teliko_2h_e Pristupljeno: 6. kolovoza 2021.

Gruić, I. (2002). *Prolaz u zamišljeni svijet: procesna drama ili drama u nastajanju: priručnik za odgajatelje, učitelje, nastavnike i sve one koji se bave dramskim radom s djecom i mladima*. Zagreb: Golden marketing.

Gruić, I. (2004). Razvoj kreativnosti kao smisao procesne drame. *Dijete, vrtić, obitelj: Časopis za odgoj i naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima i roditeljima*, Vol. 10 No. 37, 23-27. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/178244> Pristupljeno: 6. kolovoza 2021.

Gruić, I., Rimac Jurinović, M. (2017). Dramsko izražavanje i stvaranje/stvaralaštvo i nastava književnosti u osnovnoj školi. *Komunikacija i interakcija umjetnosti i pedagogije / Radočaj* Jerković, Antoaneta (ur.). Osijek: Umjetnička akademija u Osijeku, 2018. 132-148.

Heinemann (n.d.). *Galvin Bolto* Dostupno na: <https://www.heinemann.com/authors/1028.aspx> Pristupljeno: 6. kolovoza 2021.

Hrvatski centar za dramski odgoj (2021). *Kreće projekt „Zvezdani Ladiki u čast“*. Dostupno na: <http://www.hcdo.hr/krece-projekt-zvezdani-ladiki-u-cast/> Pristupljeno: 6. kolovoza 2021.

IDEA Dostupno na: <https://www.ideadrama.org/> Pristupljeno: 6. kolovoza 2021.

Juzbašić, M. (2018). *Procesna drama kao metoda suočavanja sa strahom*. Završni rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet.

Kodrić, A. (2013). *Jezik na pozornici*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Krušić, V. (1997). Izjava o stanju dramskog odgoja i pedagogije u Hrvatskoj. *Glasiloo Hrvatskog centra za dramski odgoj*. Zagreb: BROJ 2/97.

Krušić, V. i Iveković, O. (2007). Forum-kazalište – Konteksti, razgraničenja i određenja. U: Krušić, V. (ur) *Ne raspravljaj igranj! Priručnik forum-kazališta*. Zagreb: Hrvatski centar za dramski odgoj

Krušić, V. (2014). Opće paradigme moderne dramske pedagogije. *Glasiloo hrvatskog centra za dramski odgoj*. Zagreb: godina XIV., broj 18, str. 15-25.

Ladika, Z. (1970). *Dijete i scenska umjetnost: priručnik za dramski odgoj djece i omladine*. Zagreb: Školska knjiga.

Lekić, K. i sur. (2007). Igram se, a učim! U: Radetić-Ivetić, J. (ur.) *Dramski postupci u razrednoj nastavi*. Zagreb: Hrvatski centar za dramski odgoj

Lugomer, V. (2000). *Dramski odgoj u nastavi*. Dostupno na: <http://www.hcdo.hr/knjiznica/strucni-clanci/valentina-kamber-dramski-odgoj-u-nastavi/2/> Pristupljeno: 6. kolovoza 2021.

Marijančić, I. *Kazalište potlačenih – forum kazalište*. Dostupno na: <https://dramradionice.wixsite.com/ivana-marijancic/o-forum-kazalistu> Pristupljeno: 6. kolovoza 2021.

Mijatović, M. (2011). *Dramski postupci u nastavi b/h/s jezika i književnosti*.
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa (2006). *Nastavni plan i program za osnovnu školu*. Zagreb.

Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa (2011). *Nacionalni okvirni kurikulum za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje*. Zagreb.

Ministarstvo znanosti i obrazovanja (2017). *Nacionalni dokument umjetničkoga područja kurikuluma*, prijedlog nakon javne rasprave.

Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa (2019). *Odluka o donošenju kurikuluma za nastavni predmet Hrvatski jezik*. Zagreb.

MMH (2008). *Međunarodni dan dramskog odgoja* Dostupno na: <https://www.mmh.hr/vijesti/medunarodni-dan-dramskog-odgoja>. Pristupljeno: 6. kolovoza 2021.

Nataša (2015). *Kazalište potlačenih* Dostupno na: <https://www.bloggers.media/kultura/kazaliste-potlacenih/> Pristupljeno: 6. kolovoza 2021.

Perić Kraljik, M. (2009). *Dramske igre za djecu predškolske dobi*. Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Učiteljski fakultet u Osijeku

POKAZ (2019). *Centar za kazalište potlačenih*. Dostupno na: <https://www.pokaz.hr/> Pristupljeno: 6. kolovoza 2021.

Rimac Jurinović, M. (2016). Procesna drama kao učinkovit pristup u postizanju odgojnih ishoda u suvremenoj osnovnoj školi. Stručni rad. *Hrvatski časopis za teoriju i praksu nastave hrvatskoga jezika, književnosti, govornoga i pismenoga izražavanja te medijske kulture*, Vol. 14 No. 1, 53-72. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/191853> Pristupljeno: 6. kolovoza 2021.

Rimac Jurinović, M. (2018). *Procesna drama u kurikulumu suvremene škole*. Doktorska disertacija. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet

Rosandić, D. (1986). *Metodika književnog odgoja i obrazovanja*. Zagreb: Školska knjiga

Savez udruga za mlade i studente s invaliditetom Samsi (n.d.). *Forum teatar za početnike*. Dostupno na: <https://savezsumsi.hr/images/brosure/Boalbrosura.pdf> Pristupljeno: 6. kolovoza 2021.

Scher, A. And Verral, C. (2005). *100+ ideja za dramu*. prev. J. Šojer, Zagreb: Hrvatski centar za dramski odgoj

Stanišić, E. (2015). Dramske metode u nastavi Hrvatskoga jezika. *Hrvatski časopis za teoriju i praksu nastave hrvatskoga jezika, književnosti, govornoga i pismenog izražavanja te medijske kulture*, Vol. 13 No. 2, 67-77.

Škuflić-Horvat, I. (1997). Kazalište potlačenih. *Glasilo hrvatskog centra za dramski odgoj*. Zagreb: godina I., broj 2/97, 4.

Škuflić-Horvat, I. (2008). Dramska nadarenost i njezino provjeravanje. *Hrvatski časopis za teoriju i praksu nastave hrvatskoga jezika, književnosti, govornoga i pismenog izražavanja te medijske kulture*, Vol. 6 No. 1, 87-116.

Turković, I. N. (2008). Forum-kazalište na Pulsom Forumu. *Glasilo hrvatskog centra za dramski odgoj*. Zagreb: godina x., broj 14-15, 30-31. Dostupno na: http://www.hcdo.hr/wp-content/uploads/2009/08/Dramski_odgoj_14-15.pdf . Pristupljeno: 6. kolovoza 2021.

Vrdoljak, M. *Važnost dramske igre*. Dostupno na: <http://leptiric-lu.hr/vaznost-dramske-igre/> Pristupljeno: 6. kolovoza 2021.

Vukojević, Z. (2016). Mišljenje učitelja razredne nastave o primjeni dramskih postupaka u nastavi hrvatskoga jezika: kvalitativna analiza. *Napredak*, 157(3), 361-377. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/177208> Pristupljeno: 6. kolovoza 2021.

Vukojević, Z. (2017). Procjene učitelja primarnog obrazovanja o kompetencijama i preprekama pri izvođenju dramskih postupaka u nastavi Hrvatskoga jezika. *Komunikacija i interakcija umjetnosti i pedagogije / Radočaj-Jerković, Antoaneta (ur.)*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku Umjetnička akademija u Osijeku, 2018. 569-583.

Vukojević, Z. i Tomašević, A. (2020). Dramska metoda ogrtač stručnjaka u problemskoj nastavi primarnog obrazovanja. *Napredak: Časopis za interdisciplinarna istraživanja u odgoju i obrazovanju*, Vol. 161 No. 3 - 4, str. 325-345. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=363280 Pristupljeno: 6. kolovoza 2021.

Wikipedia (2020). *Cecily O'Neill*. Dostupno na: https://en.wikipedia.org/wiki/Cecily_O%27Neill Pristupljeno: 6. kolovoza 2021.

Wikipedia (2021). *Augusto Boal*. Dostupno na: https://en.wikipedia.org/wiki/Augusto_Boal Pristupljeno: 6. kolovoza 2021.

Zanze, V. (2009). Snaga procesne drame. *Glasilo hrvatskog centra za dramski odgoj*. Zagreb: godina XI., broj 16, 29-32.

Zkm (2016). *Umrta Slavenska Čečuk*. Dostupno na: <https://www.zekaem.hr/vijesti/umrta-slavenka-cecuk/> Pristupljeno: 6. kolovoza 2021.

Žentil Barić, Ž. (2016). *Primjena intervjua kao istraživačke metode u knjižničarstvu*. Diplomski rad. Zadar: Sveučilište u Zadru.

Sažetak

Dramski odgoj važan je dio ljudskoga života. Pomaže u razvijanju samopouzdanja, osjećaja, izražavanja, oslobađa od straha te razvija našu kreativnost i kritičko mišljenje. Procesna drama i forum-kazalište relativno su noviji pojmovi u hrvatskome odgojnom-obrazovnome sustavu. Provedenim istraživanjem željelo se ispitati mišljenja i stavove učitelja razredne nastave o dramskim postupcima, s naglaskom na procesnoj drami i forum-kazalištu. Kako bi se ostvario navedeni cilj istraživanja, uz pomoć polustrukturiranog intervjua postavljala su se pitanja učiteljima razredne nastave o dramskim tehnikama i postupcima, procesnoj drami, forum-kazalištu te kako učenici reagiraju na dramske postupke. U istraživanju je sudjelovalo petnaest učitelja iz različitih osnovnih škola s različitim godinama staža, što nije utjecalo na razlike u njihovim odgovorima. Rezultati dobiveni istraživanjem pokazuju kako učitelji ne upotrebljavaju često dramske postupke te da su dramski postupci nedovoljno zastupljeni u razrednoj nastavi. Također, učitelji su nedovoljno upoznati s terminologijom koja se tiče dramskih postupaka. Učitelje ne možemo kriviti zbog neznanja jer je sama terminologija nedorečena. Nadalje, rezultati pokazuju kako su učitelji bolje upoznati s procesnom dramom nego s forum-kazalištem. Zanimljivo je što zapravo većina učitelja upotrebljava epizode procesne drame i sličan oblik forum-kazališta. No, procesnu dramu i forum-kazalište u pravome smislu upotrebljava jako mali broj učitelja. Može se zaključiti da je najveći problem manjka upotrebe dramskih postupaka nedostatak vremena, ali zapravo to vodi do glavnoga problema koji je nedovoljna educiranost učitelja o upotrebi dramskih postupaka. Unatoč tome, učitelji su pozitivno reagirali na procesnu dramu i forum-kazalište. Dakle, učitelji su voljni učiti i unaprjeđivati svoje znanje.

Ključne riječi: dramski odgoj, dramski postupci, procesna drama, forum-kazalište

Teachers' thoughts about the use of process drama and forum-theatre in primary school

Abstract

Drama education is an important part of human life. It helps in the development of self-confidence, emotions, expression, it frees us from our fears, and it develops our creativity and critical thinking. Process drama and forum-theater are relatively new concepts in the Croatian educational system. This research wanted to examine the opinions and attitudes of primary school teachers towards dramatic procedures, with an emphasis on process drama and forum-theater. In order to achieve the stated goal of the research, with the help of a semi-structured interview, primary school teachers were asked a series of questions about dramatic techniques and procedures, process drama, forum-theater and how students react to dramatic procedures. Fifteen teachers from different primary schools with different years of experience participated in the study, which did not affect the differences in their responses. The results obtained from the research show that teachers do not often use dramatic procedures and that dramatic procedures are insufficiently represented in the classroom. In addition, teachers are insufficiently familiar with the terminology concerning dramatic procedures. We can't blame teachers for their ignorance because the terminology itself is vague. Furthermore, the results show that teachers are better acquainted with process drama than with forum-theater. Interestingly enough, most teachers use parts of process drama and a similar form of forum-theater. However, a very small number of teachers utilise process drama and forum-theater in their classrooms in their full extents. To conclude, the biggest problem of the lack of use of dramatic procedures is the lack of time, but in fact this leads to the main problem which is insufficient education of teachers about the use of dramatic procedures. Despite this, teachers responded positively to the process drama and forum-theater. Thus, teachers are willing to learn and improve their knowledge.

Key words: drama in education, drama procedures, process drama, forum-theatre

Prilozi

Prilog 1. Protokol za provedbu polustrukturiranoga intervjua

Poštovana učiteljice, studentica sam pete godine Filozofskoga fakulteta u Splitu.

Zajedno s mentoricom doc. dr. sc. Ivanom Odžom provodim istraživanje za diplomski rad na temu „Promišljanja učitelja o primjeni procesne drame i forum kazališta u razrednoj nastavi“.

Dakle, radi se o polustrukturiranome intervjuu koji se sastoji od pitanja vezanih za dramske postupke, procesnu dramu i forum-kazalište. Mnogo bi mi značilo kada biste sudjelovali u istraživanju koje je, naravno, anonimno. Najviše bi mi odgovaralo kada bismo se mogli naći uživo kako bih Vas intervjuirala. Naravno, ako niste u mogućnosti, intervju možemo provesti telefonski. Kako ne bih morala Vaše odgovore zapisivati tijekom našeg razgovora, poželjno je da naš razgovor snimam. Ako Vam to predstavlja nelagodu, snimanje možemo izbjeći. Napominjem da su rezultati potpuno anonimni te da se snimljeni zapisi neće nigdje objavljivati. Mnogo Vam zahvaljujem na suradnji!

S poštovanjem,

Karla Petrinović

1. Upotrebljavate li dramske postupke u svome radu? Koje dramske postupke upotrebljavate? Na koji način, kako ih upotrebljavate (kao dio sata, kao stvaralački zadatak, tijekom obrade, isključivo vezano za nastavu književnosti i sl.)?
2. Koliko često upotrebljavate dramske postupke? U kojem predmetu ih upotrebljavate?
3. Smatrate li da su dramski postupci dovoljno zastupljeni u razrednoj nastavi? Ako smatrate da jesu, zašto? Ako smatrate da nisu, zašto nisu?
4. Smatrate li se kompetentnim u poznavanju dramskih tehnika / izvođenju dramskih tehnika?
5. Što mislite, koje su prednosti izvođenja dramskih tehnika u razrednoj nastavi? Koji su nedostaci?
6. Smatrate li da dramske tehnike pomažu učenicima u nastavi? Na koji način? Utječu li na učenikovu kreativnost, slobodu izražavanja, motivaciju, oslobađanje od straha itd.? Jesu li djeca opuštenija i sudjeluju li u dramskim aktivnostima?
7. Jesu li dramske tehnike primjerenije nastavi HJ ili smatrate da ih je podjednako moguće primjenjivati i u drugim predmetima?

8. Smatrate li da se za izvođenje dramskih oblika u razrednoj nastavi učitelj treba znatno više pripremiti nego za izvođenje uobičajenog sata?
9. Jeste li se kada susreli s pojmom procesne drame?

AKO NE

1. Smatrate li da se procesna drama može upotrebljavati u razrednoj nastavi? Zašto?
2. Kako vam se sviđa ovaj primjer procesne drame? Biste li ga mogli iskoristiti u svome razredu?
3. Biste li koristili procesnu dramu u nastavi Hrvatskoga jezika? Zašto da? Zašto ne?
4. Smatrate li da je procesna drama korisna za učenike? Zašto?

AKO DA

5. Smatrate li da se procesna drama može upotrebljavati u razrednoj nastavi? Zašto?
6. Kako vam se sviđa ovaj primjer procesne drame? Biste li ga mogli iskoristiti u svome razredu?
7. Jeste li upotrebljavali procesnu dramu u razredu? Ako jeste, na koji način?
8. Koliko često ste provodili procesnu dramu?
9. Kako djeca reagiraju na procesnu dramu? Utječe li ona na kreativnost, emocije, slobodu izražavanja i sl.?

10. Poznajete li termin forum-kazalište?

AKO NE

1. Biste li upotrebljavali forum-kazalište kao oblik dramske tehnike u nastavi Hrvatskoga jezika? Zašto da? Zašto ne?
2. Smatrate li da je forum-kazalište korisno za učenike? Na koji način?
3. Mislite li da ovako možete riješiti neke probleme koje se događaju u razredu?

AKO DA

4. Smatrate li da se dramska tehnika forum-kazališta može upotrebljavati u nastavi Hrvatskoga jezika? Zašto?
5. Jeste li upotrebljavali forum-kazalište u razredu? Ako jeste, na koji način? Ukratko opišite.

6. Smatrate li da je forum kazalište korisno za učenike? Na koji način?

Zahvaljujem Vam na sudjelovanju!

Prilog 2. Primjer procesne drame učiteljice Dijane Dvornik iz Osnovne škole Spinut

Plesna haljina žutog maslačka – Sunčana Škrinjarić

Uvod

Učiteljica je u ulozi književnice Sunčane Škrinjarić, predstavlja se učenicima zanimljivostima iz svoga života te dramatično najavljuje priču o plesnoj haljinici jednoga maslačka. Objašnjava učenicima kako će oni moći sudjelovati u oblikovanju priče pokretom, slikom, pjesmom, riječima,...

Pljesak ili neki drugi znak (zvonce) znak je prelaska iz stvarnoga svijeta u svijet mašte i obrnuto.

Nakon svake aktivnosti učenici se vraćaju na mjesto koje je određeno za slušanje priče.

Za realizaciju treba planirati 2 ili 3 školska sata. U zagradama su istaknuti ishodi učenja.

Priča

(učenici sjede u slobodnom prostoru u učionici i pažljivo **slušaju priču**)

Svake godine cvijeće priređuje svoj veliki, raskošni ples do zore. Tada zvijezde sjaju jače nego obično, a mali lampioni – krijesnice pale svoje svjetiljke po grmovima. S dalekih samotnih proplanaka dopire do plesne dvorane slavujeva pjesma, miševi su članovi zabavnog orkestra, a vjeverica – veliki bubnjar.

PLJESAK

Učiteljica: Budite male krijesnice, upalite svjetiljke.

Budite slavuji, pjevajte prekrasnu ptičju pjesmu.

Budite vjeverice, bubnjevima označite početak svečanosti.

(učenici **pokretom oponašaju** životinje, učenici sami **biraju ulogu**)

PLJESAK

Čitavu godinu cvijeće se priprema za taj ples. Kroje se šarene haljine, nježni ukrasi i čudnovate kape, leptiri donose na svojim leđima uzorke iz dalekih krajeva. Ruža – taj divan cvijet – odijeva nježno, šareno ruho i posipava latice opojnim mirisom. Plavooke potočnice odijevaju modre haljinice sa zelenim kišnim kabanicama. Ljubičica skromno nosi svoju jednostavnu, ali otmjenu odjeću, visibaba dolazi odjevena u bijelo kao vila ili mlade nevjesta. Vitki zumbuli plešu sa stidljivim orhidejama, mirisni jorgovan sa žarkim tulipanima, blijedi lopoč sa sredine jezera doziva svoju ljubimicu – hladnu i čudesnu peruniku.

Vi poznajete, sigurno, sve to cvijeće: visibabe i ljubičice brali ste u šumama, ruže se kupuju kao dar za rođendan, jorgovani su možda mirisali u vašim staklenim vazama.

PLJESAK

Učiteljica: Izaberi i naslikaj jedan od tih cvjetova u prekrasnoj plesnoj haljini. Upotrijebi osnovne i izvedene boje. (učenike na radnim mjestima čeka potreban pribor – tempere, kistovi, papir..., **slikaju cvjetove**)

PLJESAK

Ali postoji cvijet koji se ne prodaje po trgovinama, ne bere na proljetnim šumskim šetnjama, on ne miriše lijepo, a vrtlari ga ne vole. Ljudi gaze po njemu i govore: „To je maslačak, obični dosadni drač.“

Pa ipak, na velikom godišnjem plesu imao je maslačak najljepšu haljinu, nitko, pa ni ruža nije bila tako lijepa, kao skromni cvijet iz seoskog jarka. To se dogodilo jedne godine, ne znam koje, jer u životu cvijeća sve se ponavlja. Ono ne broji svoje godine kao mi ljudi, u njih prolazi vrijeme brže nego u našim kalendarima.

Krojile su se haljine za veliku plesnu svečanost, svaki cvijetak je bio radostan, sunce je sjalo, nebo je bilo modro i ravno kao velika staklena ploča. A u seoskom jarku plakao je bijelim suzama maslačak u svojoj ružnoj izgaženoj suknji u kojoj nikako nije mogao poći na ples. Ali nikoga nije bilo tko bi mu mogao pomoći, samo je jedna bubamara čula njegovo jecanje. Pokušala ga je utješiti.

PLJESAK

Učiteljica: Dječaci, postanite tužni maslači.

Djevojčice, postanite bubamare. Riječima utješite rasplakane maslačke. Pokušajte riješiti njihov problem.

(učenici se **uživljavaju u uloge** i slobodno kreću po učionici, **rješavaju problem**)

PLJESAK

I došli su uvijek zaposleni mravi, krijesnice umorne od noćnog rada, leptiri, bubamare i pčele, cvrčci i uholaže, pa čak i jedan smrdljivi martin.

Ali nitko nije znao pomoći malom maslačku koji je isplakao svoje suze i na kraju zaspao od tuge. Sanjao je o plesnoj svečanosti, o najljepšoj haljini i sjetnoj slavujevoj pjesmi, pa je makar u snu bio zadovoljan.

No, u jarku na povišenom mjestu među šibljem i otpacima stanovao je neki stari, vrlo ružni pauk koji nikada u životu nije bio dobar. Bio je krvnik jadnih mušica, koje su se zalijetale u njegovu golemu mrežu, bio je zloban i pakostan, a živio je kao pustinjač. Zato ga nitko nije pozivao na sastanke i svečanosti.

Učiteljica: Zamisli da si stari ružni pauk. Svojim tijelom pokušaj prikazati kako je izgledao. Zamrzni se. (učenici zamrznutim **tijelima prikazuju** pauka)

PLJESAK

Ali te noći, koja je bila lijepa i jasna jer je mjesec pokazao čitavo svoje okruglo debelo lice, stari pauk osjetio se nesretnim i osamljenim. Osjetio je da mu se približava smrt, a on nikad a nije nikoga volio, nikada nije nikome donio radosti i darovao sreće, nego samo tugu i suze. On pogledao maslačkov cvijet i reče samome sebi: „Izatkan ću mu haljinu nježnu i prozračnu poput najfinije paučine, providnu i laganu od najdivnije pređe, kakvu nema niti jedan cvijeta. Učinit ću nekome radost i bit će lakše umrijeti, jer teško je ostaviti svijet kad saznaš da te nitko nije volio.“ I stari se pauk dade na posao.

PLJESAK

Učiteljica: Pantomimom prikaži kako je pauk tkao maslačkovu haljinicu, (učenici **pantomimom prikazuju** tkanje)

PLJESAK

Radio je neumorno čitavu noć, a ujutro je haljina bila gotova. I on je pokloni malom maslačku koji je od čuda i prevelike sreće rasklopio svoje žute cvjetove. Maslačak odjene haljinu nježnu poput daha, izatkanu tajnom vještinom starog pauka koji umre od sreće i ponosa, jer cvijetak je bio prekrasan i svatko mu se morao diviti.

PLJESAK

Učiteljica: Zamisli da si maslačak. Kako se osjećaš? Svoje osjećaje zapiši na papir. (učenike na radnim mjestima čeka potreban pribor za pisanje te **zapisuju svoje osjećaje**)

PLJESAK

I u svojoj prozračnoj, paučinstoj haljinici maslačak ode na ples. Svi su se divili njegovoj haljini, najljepšoj i najčudesnijoj u kojoj je stari pauk utkao svu ljubav svog oporog srca koja je bila skrivena na dnu. Maslačak je plesao sa svima i bio je sretan. Glazba je te noći bila krasna, životinje su se umirile slušajući slavujevu pjesmu, pa i posve mala djeca u kolijevkama prestala su plakati. Maslačak je bio sretan i radostan. Doživao je leptire i razgovarao s bubamarama. On je kao i jasmin i perunika hvatao bljedede mjesečeve zrake koje su se prosipale na prostranu poljanu i na cvijeće prekrasno u ovoj nezaboravnoj noći.

PLJESAK

Učiteljica: Pleši dok traje glazba, poput cvjetova na plesu (**Valcer cvijeća**). (učenici **plešu uz glazbu**)

PLJESAK

Sutradan bilo je sve isto kao i obično, a maslačak je još sanjao o velikoj sreći protekle noći. Neki nestašni dječak puhnuo je u njegovu prozračnu plesnu haljinicu i ona se raspršila daleko po putovima.

PLJESAK

Učiteljica: Naslikaj maslačka i njegovu raspršenu haljinicu. Slikom pokušaj prikazati kako se maslačak osjeća. (učenici bijelom temperom **slikaju** raspršenu haljinicu na tamnoj – crnoj podlozi)

PLJESAK

Ali odonda svake godine uoči cvjetnog plesa maslačci oblače svoje divne paučinaste haljinice i odlaze.

Idućeg proljeća na toj poljani niklo je desetak novih malih maslačaka i svi su oni također otišli na veliki cvjetni ples. Tako se ova priča ponavlja iz godine u godinu.

PLJESAKK

Učiteljica: Kako zamišljaš plesnu poljanu iz ove priče? Koje boje vidiš? Koje zvukove čuješ? (**učenici zapisuju nizove riječi** – boje i zvukove)

PLJESAK

Pljeskom se vraćamo u stvarni svijet. **Učenici izražavaju dojmove.**

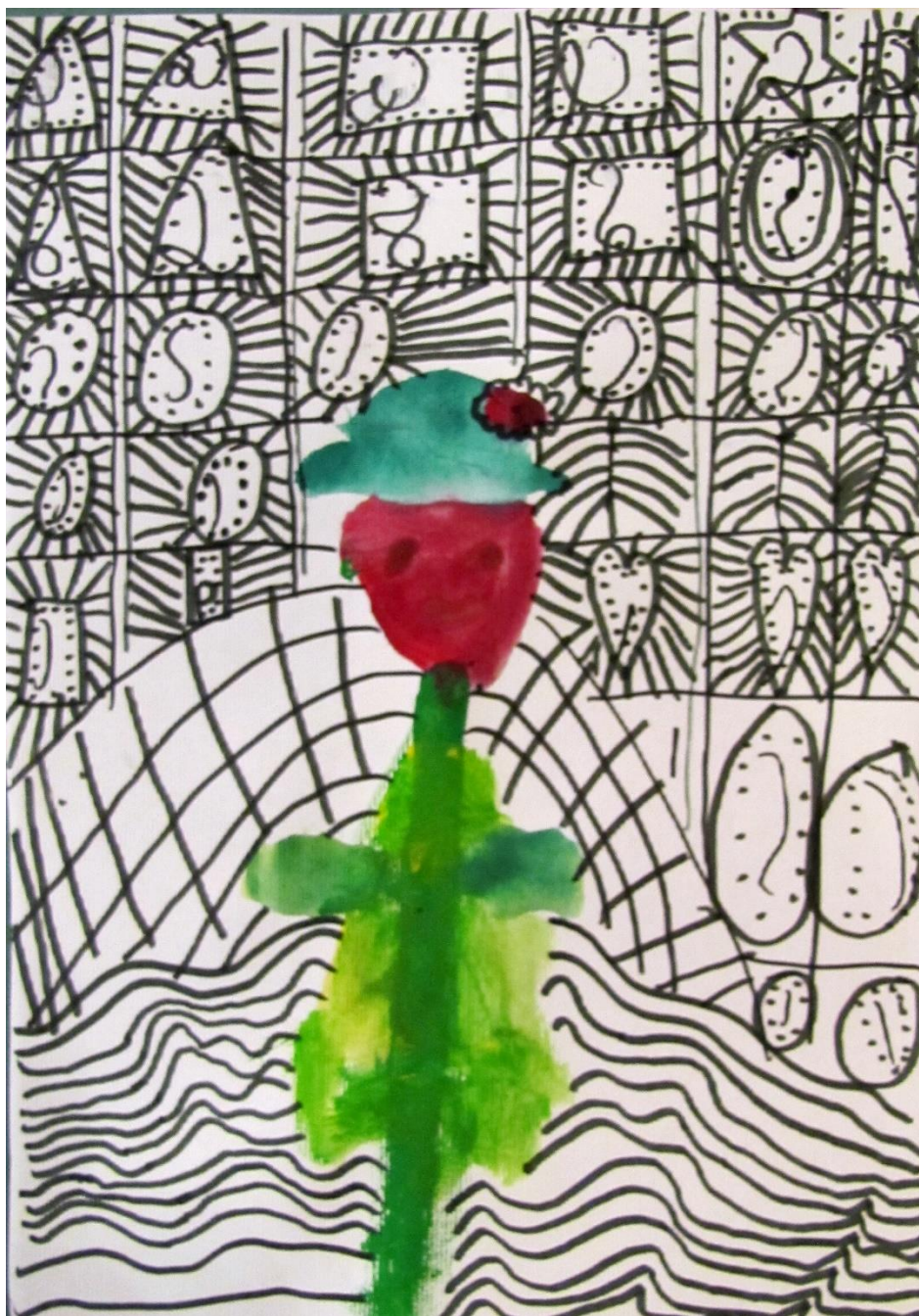
Slika 1. Učenici OŠ *Spinut* slikaju plesne haljine cvjetova

Slika 2. Učenici slikaju cvjetove

Slika 3. Učnikov rad

Slika 4. Učenikov rad

Slika 5. Učnikov rad

Slika 6. Učnikov rad

Slika 7. Odmrzavanje

Slika 8. Maslačak i bubamara

Slika 9. Maslačak i pauk

Slika 10. Pauk umire

Slika 11. Proletni ples

Slika 12. Proletni ples

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja KARLA PETRINOVIĆ, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja MAGISTRA PRIMARNOGA OBRAZOVANJA izjavljujem da je ovaj završni/diplomski rad rezultat isključivo mogega rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i literatura. Izjavljujem da ni jedan dio završnoga/diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, stoga ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga završnoga/diplomskoga rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 8. rujna 2021.

Potpis K. Petrinović

**IZJAVA O POHRANI ZAVRŠNOGA/DIPLOMSKOGA RADA (PODCRTAJTE
ODGOVARAJUĆE) U DIGITALNI REPOZITORIJ FILOZOFSKOGA FAKULTETA
U SPLITU**

Student/Studentica: *Karla Petrović*
Naslov rada: *Promišljanja učitelja o primjeni procesne drame i forum-
kazališta u razrednoj nastavi*
Znanstveno područje: *humanističke znanosti*
Znanstveno polje: *interdisciplinarne humanističke znanosti*
Vrsta rada: *diplomski rad*
Mentor/Mentorica rada (akad. stupanj i zvanje, ime i prezime): *doc. dr. sc. Ivana Odža*
Sumentor/Sumentorica rada (akad. stupanj i zvanje, ime i prezime): */*
Članovi Povjerenstva (akad. stupanj i zvanje, ime i prezime): *doc. dr. sc. Anđela Milićević*
Žrga, v. pred. dr. sc. Tea-Tereza Vidović Schreiber

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/autorica predanoga završnoga/diplomskoga rada (zaokružite odgovarajuće) i da sadržaj njegove elektroničke inačice potpuno odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada. Slažem se da taj rad, koji će biti trajno pohranjen u Digitalnom repozitoriju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu i javno dostupnom repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju, NN br. 123/03, 198/03, 105/04, 174/04, 02/07, 46/07, 45/09, 63/11, 94/13, 139/13, 101/14, 60/15, 131/17), bude:

- a) u otvorenom pristupu
 b) dostupan studentima i djelatnicima FFST-a
 c) dostupan široj javnosti, ali nakon proteka 6 mjeseci / 12 mjeseci / 24 mjeseca (zaokružite odgovarajući broj mjeseci).
(zaokružite odgovarajuće)

U slučaju potrebe (dodatnoga) ograničavanja pristupa Vašemu ocjenskomu radu, podnosi se obrazloženi zahtjev nadležnomu tijelu u ustanovi.

Mjesto, nadnevak: *Split, 8. rujna 2021.*

Potpis studenta/studentice: *K Petrović*